

Grajewski, Jan Lucjan

"Czcij ojca twego i matkę swoją" w kontekście Przymierza Synajskiego

Studia Teologiczne 12, 5-43

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JAN LUCJAN GRAJEWSKI

**„CZCIJ OJCA TWEGO I MATKĘ TWOJĄ”
W KONTEKŚCIE PRZYMIERZA SYNAJSKIEGO**

Treść: Wstęp; I. Zagadnienia literackie; II. Egzegeza podstawowych wyrażeń określających cześć ojca i matki; III. Reinterpretacja nakazu czci w innych księgach Starego Testamentu; Zakończenie

WSTĘP

Sobór Watykański II w Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym mówi między innymi, iż spośród licznych spraw, które dziś budzą powszechną troskę należy przede wszystkim rozpatrzyć sprawy rodziny (nr. 46). *Dzieci, jako żywi członkowie rodziny, przyczyniają się na swój sposób do uświęcania rodziców. Za dobrodziejstwa od rodziców doznane będą odplacać uczuciem wdzięczności, głębokim szacunkiem i zaufaniem i będą ich wspierać po synowsku w przeciwnościach życia, tudzież w osamotnieniu starości* (nr. 48)¹.

Ojciec święty w czasie czwartej pielgrzymki do Polski (1-9 czerwca 1991) w swoim nauczaniu pasterskim akcentuje wielokrotnie rolę rodziny w życiu chrześcijańskim, zwłaszcza potrzebę szacunku rodziców. Dnia 3 czerwca 1991 roku w Kielcach podczas homilii powiedział: *Odkupienie świata dokonuje się naprzód przez rodzinę. Nowe Przymierze łączy się ze Starym na gruncie tego przykazania, które uwydatnia świętość oraz odpowiadającej jej powinności: «Czczij ojca twego i matkę swoją». W Dekalogu (...) jest ono pierwszym, które łączy stosunek do Boga ze stosunkiem do człowieka (...). Kiedy Chrystus mówi do rzeszy: «Kto pełni wolę Ojca mego» (...) potwierdza najgłębiej kluczowe*

¹ Por. *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym*, SWD, s. 577. *Święty Sobór oświadcza też, że dzieci i młodzież mają prawo, aby pobudzano ich do oceny wartości moralnych według prawidłowego sumienia i przyjmowania owych wartości przez osobisty wybór, a również do doskonalszego poznania i miłowania Boga. Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim*, SWD, s. 575.

znaczenie tego przykazania Dekalogu, które każe czcić ziemskich rodziców, ojca i matkę².

Z tych i innych wypowiedzi papieskich (por. Adhortacja Apostolska *Familiaris consortio* nr 64) wynika, że w dobie wielopostaciowego kryzysu współczesnej rodziny, problem czci i szacunku względem rodziców jest problemem niezwykle ważnym a jednocześnie udokumentowanym biblijnie.

Wyjaśniając treść *czwartego przykazania* nowy Katechizm Kościoła katolickiego wylicza obowiązki dzieci względem rodziców w następującej kolejności: *synowski szacunek, posłuszeństwo*. Dopiero po tym zaznacza się, że na dorosłych dzieciach spoczywa odpowiedzialność za sytuację ich rodziców³. Zazwyczaj jednak w nauczaniu katechetycznym i przepowiadaniu *czwarte przykazanie* Dekalogu bywa przywoływane dla przypomnienia dzieciom obowiązku posłuszeństwa względem rodziców.

W tym kontekście jako kluczowe jawi się pytanie: Jak należy rozumieć biblijne przykazanie Dekalogu: *Czczij ojca twego i matkę twoją?* Jaka treść kryje się w tych słowach?

Nie można też pominąć faktu, że przykazanie dotyczące czci ojca i matki zostało przekazane w Dekalogu w dwóch — wprawdzie nieznacznie — lecz rzeczywiście różniących się ujęciach (Wj 20,12 i Pwt 5,16). Nasuwa to dalsze pytanie: Skąd i dlaczego te różnice?

W poszukiwaniu odpowiedzi niezwykle cenną wydaje się być sugestia J. Warzechy⁴, że (...) *tego podstawowego zbioru nie uważano za bezwzględnie zamknięty. Dopuszczano możliwość jego rozwoju, oczywiście — nie tak, by dalsze nowelizacje zaprzeczały temu, co je poprzedzało. Była tu ciągłość otwarta na rozwój.*

Celem niniejszej pracy jest pełne odczytanie treści przykazania czci ojca i matki, w jego pierwotnym kontekście tzn. w kontekście Przymierza Synajskiego. Należy stwierdzić, że opracowania dotyczące Dekalogu, a przez to — pośrednio — i przykazania czci rodziców są stosunkowo liczne⁵.

² Por. *L'Osservatore Romano* (wydanie polskie), XII, 5(132), s. 31-32. W Łomży — 5 czerwca 1991 r. — Ojciec święty wyliczając Dziesięć Przykazań i podając ich motywację powiedział między innymi: *Dekalog — dziedzictwo Starego Przymierza z Izraelem — został potwierdzony w Ewangeliu jako moralny fundament Przymierza Nowego we Krwi Chrystusa (...). Dekalog: dziesięć słów. Od tych dziesięciu prostych słów zależy przyszłość człowieka i społeczeństw. Tamże, s. 8.*

³ Por. *Catechismo della Chiesa Cattolica*, Città del Vaticano 1992, 2215-2218.

⁴ J. Warzecha, *Dziesięć Słów (Dekalog) — niezmiennie czy rozwijające się prawo Boże?* *Communio* 1(1993), s. 55.

⁵ Wśród wielu publikacji obcojęzycznych traktujących o Dekalogu, na uwagę zasługują następujące prace: H. Schmidt, *Mose und Dekalog*, Göttingen 1923 — niewielkie i częściowo zdeaktualizowane dzieło o charakterze introdukcji. Podobną problematykę podejmuje dzieło: H.H. Rowley, *Moses and the Decalogue*, Manchester 1951. Na uwagę zasługują również prace: J. Schreiner, *Die Zehn Gebote im Leben des Gottesvolkes*, München 1966, F. Crüsemann, *Bewahrung der Freiheit. Das Thema des Dekalogs in sozialgeschichtlicher Perspektive*, München 1983. Odnotaować też należy najnowsze artykuły poświęcone problematyce Dekalogu: F.L. Hossfeld, *Zum synoptischen Vergleich der beiden Dekalogfassungen*, w: *Vom Sinai zum Horeb*, Fs.E. Zengler, Würzburg 1987, s. 73-117; A. Graupner, *Zum Verhältnis der beiden Dekalogfassungen Ex 20 und Dtn 5. Ein Gespräch mit F.L. Hossfeld*, *ZAW* 99(1987), s. 308-329; A. Van den Branden, *Le Décalogue*, *BibOr* 168(1991), s. 93-124; Ch. Dohmen, *Au nom de notre liberté. Origine et objet de l'éthique biblique dans le premier commandement du Décalogue*, *Communio* 1(1992), s. 37-60. Przekład

W tego rodzaju opracowaniach zazwyczaj tylko wycinkowo lub drugorzędnie podejmuje się problematykę związaną z przykazaniem czci rodziców, a ich szczegółowe omówienie przekracza szczupłe ramy tego artykułu.

Zauważa się dysproporcję, gdy chodzi o ilość opracowań poświęconych przykazaniu czci rodziców: najwięcej dotyczy starotestamentalnych tekstów Wj 20,12 i Pwt 5,16. Wersetu Wj 20,12 i Pwt 5,16 zawierające przykazanie: *Czczij ojca twego i matkę swoją* szczegółowo przeanalizowała H. Schügel-Straumann w artykule: *Il commandamento biblico sui genitori*⁶. Po omówieniu kontekstu literackiego i społecznego, autorka zwróciła szczególną uwagę na motywację tego nakazu. Należy podkreślić tu wkład autora mający na uwadze aktualizację problemu czci rodziców oraz przez niego wyciągniętych wniosków z analizy wersetów Wj 20,12 i Pwt 5,16. Na uwagę w tym względzie zasługują również publikacje: G. Hahn, *De mandato pietatis filialis in Deacalogo*, Roma 1961; H. Kremers, *Die Stellung des Elterngebots in Deacalog. Eine Voruntersuchung zum Problem Elterngebot und Elternrecht*, EvTh 21(1961), s. 146-161; J. Gamberoni, *Das Elterngebot im Alten Testament*, BZ N.F. 9(1964), s. 161-190; R. Albertz, *Hintergrund und Bedeutung des Eltergebots im Dekalog*, ZAW 90(1978), s. 348-374.

W literaturze polskiej na temat starotestamentalnego przykazania czci rodziców istnieje krótka publikacja M. Filipiaka *Czczij ojca twego i matkę swoją* Wj 20,12; Pwt 5,16. Studium egzegetyczno-teologiczne, RTK 28(1981), z.1, s. 5-12. Szczupłe ramy artykułu nie pozwoliły jednak autorowi na dokonanie pogłębionej egzegezy, ani też na wydobywanie wszystkich wątków teologicznych związanych z tym przykazaniem.

Przy opracowywaniu analizy egzegetycznej wersetów Wj 20,12 i Pwt 5,16 pożyteczniejszym niż korzystanie z istniejących opracowań tych wersetów, jest sięgnięcie do prac omawiających kluczowe terminy tegoż nakazu Dekalogu, w szczególności zaś terminu: *czcij*. Odpowiednikiem polskiego terminu: *czcij* jest hebrajski czasownik wywodzący się od pierwiastka słownego kbd, opracowany szczegółowo w klasycznym dziele: W. Caspari, *Die Bedeutungen der Wortsippe kbd im Hebräischen*, Leipzig 1908. Na uwagę zasługuje artykuł J.S. Synowca,

tego artykułu zawiera polska wersja *Communio* 1(1993), s. 33-52. Aktualny stan badań nad Dekalogiem można poznać z artykułu: E. Otto, *Alte und neue Perspektiven in der Dekalogforschung*, *EvErz* 42(1990), s. 125-133.

W literaturze polskiej na temat Dekalogu między innymi pisali: J. Łach, *Dekalog*, w: *Katechizm A-Z* (red. Z. Pawlak), Poznań 1982, s. 71-74; S. Łach, *Dekalog*, Ek 3, 1106-1109; S. Mędała, *Dekalog na tle ówczesnych stosunków społecznych*, w: *Bóg — Dekalog — Błogosławieństwo — Modlitwa* (red. A. Świąćicki), Kraków 1977, s. 87-106; A. Świąćicki, *Dekalog jako podstawa systemu teologicznego współczesnej etyki społecznej*, w: *Bóg — Dekalog — Błogosławieństwo — Modlitwa...*, dz. cyt., s. 118-132; S. Łach, *Dekalog dziełem Mojżesza czy Boga*, *Slf*, s. 59-61; J.A. Kłoczowski, *Dekalog*, w: D. von Hildebrand — J.A. Kłoczowski — J. Piaścik — J. Tischner, *Wobec wartości*, Poznań 1984, s. 185-222. Wspomnieć też należy książkę J. Salija, *Dekalog*, Poznań 1990, gdzie wątek refleksji teologicznej połączony został z medytacją i modlitwą. Ponadto polski numer *Communio* 1(1993), obok wspomnianego już powyżej artykułu J. Warzechy zawiera kilka tłumaczeń artykułów podejmujących problematykę Dekalogu.

⁶ H. Schügel-Straumann, *Il commandamento biblico sui genitori*, *PSV* 14(1986), s. 43-58.

⁷ J.S. Synowiec, *Kebed Jahweh*, w: *Studia Teologiczne* (red. L. Górka — J. Kras — S. Nagy), Lublin 1976, s. 41-60.

*Kebed Jahweh*⁷, który omawia między innymi znaczenie form gramatycznych źródłosłowo kbd.

Mając na uwadze aktualny stan badań oraz postawiony wcześniej cel i zakres pracy, konieczną rzeczą jest obranie określonej metody badawczej. Będzie nią metoda analityczno-syntetyczna.

Przeprowadzona analiza będzie stanowiła punkt wyjścia do syntezy teologicznej, która znajdzie swoje miejsce w podsumowaniu rozdziałów.

Artykuł niniejszy składa się z trzech części. Pierwsza z nich poświęcona zostanie omówieniu nakazu: *czcij ojca twego i matkę twoją* w kontekście Przymierza Synajskiego. Posłuży temu przedstawienie istotnych zagadnień literackich, które jawią się podczas analizy podstawowych tekstów omawianego przykazania; ukazanie paralel nakazu w literaturze pozabiblijnej, wraz z jego podobieństwami i różnicami; ilustracja szerszego kontekstu wersetów Wj 20,12 i Pwt 5,16 oraz bliższego kontekstu, jakim jest Dekalog, jako odrębna jednostka literacka. Druga część zawiera analizę semantyczną obu wersji *czwartego przykazania* i służyć będzie egzegezie podstawowych słów i wyrażeń określających cześć ojca i matki (2.), w oparciu o tekst Wj 20,12 (2.1) i z uwzględnieniem specyfiki nakazu w Pwt 5,16. Trzecia część artykułu dotyczy reinterpretacji nakazu czci ojca i matki w innych księgach Starego Testamentu i będzie stanowić tło szersze dla motywacji przykazania, ubogacając treściowo i wskazując różne kierunki autorów Starego Testamentu, zwłaszcza literatury mądrościowej.

I. ZAGADNIENIA LITERACKIE

Przykazanie *czcij ojca twego i matkę twoją* (...) dwukrotnie, integralnie jest włączone w kontekst przymierza synajskiego. Po raz pierwszy ujawnia się to w Księdze Wyjścia, po raz drugi w Księdze Powtórzonego Prawa. Czy tekst Pwt 5,16 jest zwykłym powtórzeniem tekstu Wj 20,12? Jakie idee teologiczne zawierają te teksty? By to odkryć niezbędnym jest rozważenie zagadnień literackich tekstów oraz przeprowadzenie egzegezy nakazu czci ojca i matki.

Zanim omówi się zagadnienia literackie związane z Wj 20,12 i Pwt 5,16, należy wcześniej uwzględnić kontekst najszerzy, paralele czci ojca i matki w literaturze pozabiblijnej.

1. Nakaz czci ojca i matki w literaturze pozabiblijnej

Nakaz czci ojca i matki jest tematem wspólnym w literaturze światowej, również w literaturze starożytnego Wschodu. Prawa poszczególnych narodów regulowały dość dokładnie problem stosunku dzieci do najbliższych krewnych jakimi są ojciec i matka. Warto wskazać przynajmniej na niektóre z nich.

Według paragrafu 195 Kodeksu Hammurabiego *gdy dziecko uderzy ojca, należy obciąć mu ręce*⁸. Według przepisu paragrafu 169: *należało wydziedziczyć syna, który dwa razy ciężko uchybil ojcu*. Na uwagę zasługuje tu fakt braku wzmianki o matce. Natomiast zgodnie z przepisami paragrafów 192 i 193 tegoż

⁸ Por. H. Gressmann, *Altorientalische Texte zum Alten Testament*, Berlin-Leipzig 1926, s. 401.

prawa, dopuszczalne było obcięcie języka lub wylupienie oczu adoptowanemu synowi, *jeśli nie szanuje tych, którzy go wychowali i postawili mu dom. W obu przypadkach chodzi o adoptowanego syna sługi świątyni lub niewiasty poświęconej świątyni*⁹. Surowe zwykle prawa Kodeksu Hammurabiego w określeniu sankcji za brak szacunku wobec ojca i matki, w porównaniu z prawem karnym Starego Testamentu mają charakter złagodzony. W Starym Testamencie bowiem za brak szacunku była przewidziana najwyższa sankcja — kara śmierci¹⁰.

Prawa sumeryjskie (1,21) pochodzące zapewne z czasów pierwszej dynastii babilońskiej, polecają ostrzec i sprzedać jako niewolnika dziecko, które występuje przeciw ojcu. Kto występuje przeciw matce, również winien być ostrzyżony i prowadzony przez miasto, a potem wyrzucony z miasta¹¹. Czytamy w nim takie zarządzenie: *Kto mówi do swego ojca lub swojej matki: nie jesteś moim ojcem, nie jesteś moją matką; pozostawi dom, pole, ogród, służbę, posiadłość, bydło; jego część będzie mu oddana. On zaś będzie zmuszony opuścić środowisko rodzinne* (4,19-33). *Jeśli ojciec jego i matka powiedzą: nie jesteś naszym synem, musi on miasto opuścić* (5,34-37).

Prawa asyryjskie (3 i 4) wydziedziczyły adoptowanego syna, który nie szanował swych przybranych rodziców¹².

Na powyższym tle tekstów pozabiblijnych łatwiej nam będzie dostrzec specyfikę biblijnego nakazu: *Czczij ojca twego i matkę swoją*.

2. Kontekst Wj 20,12 i Pwt 5,16

Wersety Wj 20,12 i Pwt 5,16 zapisane są w Pięcioksięgu, który przypuszczalnie pierwotnie stanowił całość, jakkolwiek jego geneza była procesem długotrwałym, opierającym się na czterech głównych tradycjach: J.E.D.P.¹³. Nieznany bliżej redaktor (być może Ezdrasz), po niewoli babilońskiej tak połączył ze sobą literackie ujęcie tych tradycji, że nadał im formę jak gdyby bardzo obszernego schematu Przymierza, zawartego z Bogiem na Synaju¹⁴. Pięcioksiąg zawiera z jednej strony prawdy teologiczne, takie jak stworzenie, grzech, wybranie i obietnica; z drugiej zaś stanowi kodeks narodowy, podstawowy podręcznik dla kształcenia postaw moralnych Izraela, budzenia nowych przeżyć i doświadczeń religijnych¹⁵. W nim wyznawcy odnajdują uosobioną mądrość Bożą i odpowiedź na istotne pytania dotyczące ludzkiego losu, przeznaczenia oraz godnego sposobu życia. Na kartach Pięcioksięgu Bóg

⁹ Por. S. Łach, *Księga Wyjścia, Wstęp — Przekład z oryginału — Komentarz*, Poznań 1964, s. 211.

¹⁰ Na temat surowych kar przewidzianych w prawodawstwie Starego Testamentu za brak szacunku wobec ojca i matki będzie jeszcze w pracy mowa.

¹¹ Por. S. Łach, *Księga Wyjścia...*, dz. cyt., s. 210-211.

¹² Por. S. Łach, *Księga Wyjścia...*, dz. cyt., s. 211.

¹³ Por. J. Jelito, *Historia czasów Starego Testamentu*, Poznań 1961, s. 161-162; H. Langhammer, *Słownik biblijny*, Katowice 1989³, s. 125. Szerzej, na temat właściwości poszczególnych tradycji zob.: W. J. Harrington, *Klucz do Biblii* (tłum. Key to the Bible), Warszawa 1982, s. 172-178.

¹⁴ Por. S. Mędała, *Pięcioksiąg*, w: *Wstęp do Starego Testamentu* (red. L. Satachowiak), Poznań 1990, s. 64, 74-77; por. BP², s.3.

¹⁵ Por. S. Wypych, *Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych*, 1, Pięcioksiąg, Warszawa 1987, s. 25.

żąda wierności i posłuszeństwa. Nadane przez Niego Prawo czyni wyraźnym to boskie żądanie i toruje drogę wypełnieniu obietnic¹⁶. Objawienie Boże na Synaju to nie jest tylko prawodawstwo, lecz również interpretacja historii wytyczająca kierunek przyszłym pokoleniom¹⁷.

2.1. *Czuj ojca twego i matkę swoją w kontekście Księgi Wyjścia*

Księgę Wyjścia można podzielić na dwie części: Wyjście z Egiptu i wędrówka ku Synajowi 1,1-24,18; Zawarcie Przymierza i przepisy dotyczące kultu 25,1-40,38¹⁸. Obie części z kolei można odpowiednio podzielić na sześć sekcji: 1,1-12,36 (Izrael w Egipcie), 12,37-18,27 (wyjście z Egiptu i droga ku górze Synaj), 19,1-24,18 (zawarcie Przymierza), 25,1-31,18 (przepisy dotyczące kultu), 32,1-34,35 (odstępstwo Izraela i odnowienie Przymierza), 35,1-40,38 (wykonanie przepisów o zorganizowanie kultu)¹⁹. Poszczególne sekcje można podzielić na szereg mniejszych fragmentów nadając im odpowiednie nazwy. W tym ujęciu tekst Wj 20,12 mieści się w ramach Dekalogu²⁰. Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że tekst ów pochodzi z tradycji elohistycznej²¹.

Ideą przewodnią sekcji Wj 19,1-24,18 jest idea przymierza. Cel przymierza wyrażają słowa: *Wyście widzieli co uczynilem Egipcjowi, jak niosłem was na skrzydłach orlich i przywiodłem was do Mnie. Teraz jeśli pilnie będziecie słuchać głosu mego i strzec mojego przymierza, będziecie szczególną moją własnością pośród wszystkich narodów, gdyż do Mnie należy cała ziemia²². Lecz wy będziecie Mi królestwem kapłanów i ludem świętym (Wj 19,4-6a)*. Słowa mojego przymierza odnoszą się do tego przymierza, które Jahwe w tej chwili zawiera, a raczej nadaje — zgodnie z cechami *b^erit* na starożytnym Bliskim Wschodzie. Termin *b^erit* został użyty przez natchnionego autora na określenie interwencji Boga w historię i płynącej z niej łączności Boga ze swym ludem; wyrażał od dawnych czasów doświadczenia społeczne ludzi. U starożytnych Hebrajczyków, jak również

¹⁶ Por. E. Maly, *Introduzione al Pentateuco*, GCB, Brescia 1973², s. 5-7; W. J. Harrington, *Klucz do Biblii...*, dz. cyt., s. 77.

¹⁷ Por. S. Mędała, *Pięcioksiąg...*, dz. cyt., s. 77.

¹⁸ Por. S. Wypych, *Księga Wyjścia*, w: *Wstęp do Starego Testamentu* (red. L. Stachowiak), Poznań 1990, s. 99.

¹⁹ Por. J. E. Huesman, *Esodo*, w: *Grande Commentario Biblico...*, dz. cyt., s. 62-63. A. Rolla proponuje trójczłonowy schemat: 1,1-10,29; 11,1-18,27; 19,1-40,38; Por. A. Rolla, *Pentateuco*, w: *Messaggio della Salvezza*, Torino 1965, s. 27. BT⁴ Księgę Wyjścia dzieli na cztery części: 1,1-15,21; 15,22-18,27; 19,1-24,18; 25,1-40,38 (por. s. 69). S. Łach dokonuje podziału następującego: 1,1-15,21 (uwolnienie Izraelitów z Egiptu), 15,22-18,27 (podróż pod górę Synaj), 19,1-24,18 (opisy zawarcia Przymierza na Synaju), 25,1-40,38 (kult, apostazja Izraela i odnowienie Przymierza) — por. S. Łach, *Pięcioksiąg*, w: *Wstęp do Starego Testamentu* (red. S. Łach), Poznań — Warszawa 1973, s. 66.

²⁰ Por. L. Moraldi — E. Galbiati, *Esodo-levitico-Numeri-Duteronomio*, w: *Introduzione alla Bibbia*, II, 1, Pentateuco-Guidici-Rut-1-2 Samuele-1-2Re (red. T. Ballarini), Bologna 1974, s. 231.

²¹ Por. J. S. Synowiec, *Na początku, Wybrane zagadnienia z Pięcioksięgu*, Warszawa 1987, s. 33; L. Moraldi — T. Ballarini — E. Galbiati, *Introduzione generale al Pentateuco*, w: *Introduzione alla Bibbia...*, dz. cyt., s. 58. *Dla elohisty prawo ma bardziej charakter moralny niż kultowy. Dotyczy ono w swej istocie — co znajduje wyraz w Dekalogu — obowiązków człowieka wobec Boga i wobec bliźniego. Obowiązki te są sprecyzowane w Księdze Przymierza (Wj 20,22-23,19), gdzie poszanowanie bliźniego i jego dóbr jest regulowane zwyczajami i nakazami usankcjonowanymi przez Boga* — cyt. W. J. Harrington, *Klucz do Biblii...*, dz. cyt., s. 174-175.

²² Por. J. Łach, *Przymierze Dawidowe w kontekście przymierzy starotestamentalnych*, w: *Warszawskie Studia Biblijne* (red. J. Frankowski — B. Widła), Warszawa 1976, s. 47-58.

u innych ludów wschodnich *b'erî*t oznaczało relację wzajemnej przynależności kontrahentów, wraz z prawami i obowiązkami, które z tej łączności wynikały²³.

Sekcja Wj 19,1-24,18 zawiera ważne z punktu widzenia teologicznego stwierdzenie, iż naród izraelski jest szczególną własnością Boga (s^egullah Jahwe — 19,5). Ten przywilej nakłada na Izraela zadanie *strzeżenia przymierza*, tzn. zachowania Prawa. Wyrażenia *królestwo kapłanów* i *lud święty* wyznaczają misję kultyczną Izraela. Po wiekach otrzymują transpozycję w 1 P 2,5.9, gdzie odnoszą się do powszechnego kapłaństwa wiernych w Kościele²⁴.

2.2. *Czczij ojca twego i matkę swoją* w kontekście Księgi Powtórzonego Prawa

Piąta księga Pięcioksięgu zawiera zasadniczo trzy mowy i dodatek historyczny²⁵. Interesujące nas przykazanie *Czczij ojca twego i matkę swoją* (Pwt 5,12) zawarte jest w tzw. drugiej mowie Mojżesza (5,1-26,15), który przypomina zebranemu ludowi okoliczności i treść przymierza zawartego na Synaju (5,1-6,3), w sposób szczególnie Dekalogu (5,1-21). Naczelną ideą tej mowy jest zachęta do wierności względem Boga. Wierność Izraela winna wyrażać się w przyjęciu *słów*

²³ Por. J. Kudasiewicz, *Historia i teologia Przymierza*, MPWB, Lublin 1975, s. 123.

U ludów wschodnich, jak wykazał G.E. Mendenhall, spotyka się dwa typy przymierza: przymierze między kontrahentami równymi władzą i godnością oraz przymierze najwyższej władzy z niższymi od siebie, np. między królem a wasalem; por. G.E. Mendenhall, *Le forme del patto nella tradizione israelitica. L'antica Legge oriente e biblica*, w: *Per una teologia del patto nell'Antico Testamento* (red. D.J. Mc Carthy — G.E. Mendenhall — R. Smend), Torino 1972, s. 79-82; M. Moran, *De Foederis Mosaici Traditione*, VD 40(1962), s. 3-17. Najstarsze teksty mówiące o tego rodzaju przymierzach sięgają trzeciego tysiąclecia przed Chrystusem; były tak rozpowszechnione, że wypracowano schemat czy też rodzaj literacki takiego przymierza. Przymierze między nierównymi sobie tj. między królem a wasalem zawierało następujące elementy: 1) wstęp, w którym przedstawiał się król-suweren, 2) prolog historyczny, w którym zostały przypomniane dobre czyny i życzliwość króla wobec wasala, 3) uroczyste zobowiązania stron, 4) spisanie przymierza (pakt winien być spisany i złożony w świątyni), 5) wyliczenie powołania bogów na świadków, 6) przekleństwa i błogosławieństwa, 7) przysięga, której jednak nie spisywano, gdyż należała on raczej do rytu przymierza niż do samego przymierza; por. E.G. Mendenhall..., art. cyt., s. 129; J. Kudasiewicz..., art. cyt., s. 123; S. Mędała, *Dekalog na tle ówczesnych stosunków społecznych*, w: *Bóg — Dekalog — Błogosławieństwa — Modlitwa* (red. A. Świącicki), Kraków 1977, s. 90-91. Znajomość traktatów hetyckich ma duże znaczenie dla głębszego poznania przymierza między Bogiem a ludem izraelskim; por. S. Łach, *Przymierze na Synaju w świetle nowych dokumentów*, RBL 15(1962), s. 264-265. Autorzy natchnieni krytycznie korzystali z tego właśnie schematu literackiego, aby opowiedzieć przyszłym pokoleniom o tym jedynym w swym rodzaju przymierzu Boga z narodem; por. M. Filipiak, *Przymierze w Piśmie świętym*, RBL 25(1972), s. 148-150; J. Kudasiewicz..., art. cyt., s. 124; B. Poniży, *Reinterpretacja wyjścia Izraelitów z Egiptu w ujęciu Księgi Mądrości*, Poznań 1991², s. 42-43; D.J. Mc Carthy, *Il patto di Dio nell'A.T.*, w: *Per una teologia del patto nell'Antico Testamento* (red. D.J. Mc Carthy — G.E. Mendenhall — R. Smend), Torino 1972, s. 46-52.

²⁴ Por. A. Jankowski, *Biblijna teologia Przymierza*, Katowice 1985, s. 36; F. Gryglewicz, *Listy katolickie, Wstęp, Przekład z oryginału — Komentarz*, Poznań 1959, s. 200-201; Por. J. Łach, *Przymierze Dawidowe...*, art. cyt., s. 48.

²⁵ Pwt 1,6-4,40; 5,1-26,15; 26,17-30,20 i 31,1-34,12. Tekst Pwt 1,1-5 stanowi prolog; 4,41-49 — wprowadzenie do drugiej mowy Mojżesza; por. L. Moraldi — E. Galbiati, *Esodo-Levitico-Numeri-Deuteronomi*, w: *Introduzione alla Bibbia* (red. T. Ballarini)..., dz. cyt., s. 259.

Jahwe, tj. praw i rozporządzeń, i wprowadzaniu ich w życie (5,1-5)²⁶. Przymierze synajskie dotyczyło nie tylko przodków Izraela, to znaczy tych, którzy wyszli z Egiptu, ale i wszystkich ich potomków (5,2-5). Nikt zatem nie może powiedzieć, że Przymierze synajskie go nieobowiązuje²⁷. W tym powiązaniu odczytujemy nakazane przez Boga słowa Dekalogu. Pamięć o karach zesłanych na Izraelitów podczas ich długiej tułaczki po pustyni powinna ustrzec ich od nieszczęść. Cierpliwość i łaska Boża winny skłaniać naród wybrany do posłuszeństwa (por. 9,1-10,22), co z kolei stanie się źródłem błogosławieństwa (11,1-32).

Struktura drugiej mowy Mojżesza wykazuje jednolitość, co nie wyklucza pewnych glos czy dodatków, jak np. 5,4; 6,3 itp²⁸. Na początku mowy można wyodrębnić dwie perykopy. Pierwsza (5,2-22) dotyczy Przymierza synajskiego; druga nawiązuje do Przymierza zawartego na stepach moabskich (5,23-31). Obie części opisujące zawarcie tych Przymierzy są skonstruowane w podobny sposób. Autor natchniony zaznacza kto je zawarł, gdzie i z kim, następnie podaje przekaz ustny lub pisemny treści Przymierza. Być może intencją hagiografa było pouczenie o jedności i wzajemnym dopełnieniu obu Przymierzy²⁹.

2.3. Dekalog jako kontekst najbliższy Wj 20,12 i Pwt 5,16

Kontekstem najbliższym Wj 20,12 i Pwt 5,16 jest Dekalog jako odrębna jednostka literacka.

Dekalog w Wj 20,2-17 różni się od Dekalogu w Pwt 5,6-22 formułą poszczególnych przykazań. W Wj 20,4, po zakazie odddawnia czci obcym bogom oprócz *Jahwe*, następuje zakaz sporządzania rzeźb i obrazów, natomiast w Pwt 5,8 jest podany jedynie zakaz sporządzania rzeźby jakiegokolwiek wyobrażenia *Jahwe*, czy to w formie ludzkiej, czy zwierzęcej, czy też nieożywionej. Podczas gdy w Wj 20,9-11 nakaz święcenia szabatu został umotywowany teologicznie pamięcią o tzw. odpoczynku Boga po stworzeniu (Rdz 2,2), to w Pwt 5,15 motywuje się go humanitarnie, a mianowicie pamięcią o przebytej niewoli w Egipcie. Jak Bóg uwolnił Izraelitów od ciężkich prac w Egipcie, tak też Izraelici winni w szabat uwalniać niewolników od pracy³⁰. W obu redakcjach Dekalogu różni się zasadniczo przykazanie o zakazie pożądania. Podczas gdy w Wj 20,17 przedmiotem pożądania jest najpierw dom, to w Pwt 5,21 żona, a potem dom i inne przedmioty: niewolnik, niewolnica, wół, osioł i pola. W Dekalogu Pwt 5 żona została ukazana jako osoba, w Dekalogu Wj 20, jako własność męża. S. Łach³¹ sądzi, że *zaznacza się tu wyraźnie zmiana poglądów na godność kobiety, czego apogeum w Starym Testamencie stanowi kapłański opis stworzenia zwany*

²⁶ Por. G. von Rad, *Teologia Starego Testamentu (Theologie des Alten Testaments I-II* — tłum. B. Widła), Warszawa 1986, s. 181, 448; J. Blenkinsopp, *Deuteronomio*, GCB, s. 138-139.

²⁷ Por. S. Łach, *Księga Powtórzonego Prawa, Wstęp — Przekład z oryginału — Komentarz — ekskursy*, Poznań — Warszawa 1971, s. 131; por. J. Łach, *Przymierze Dawidowe...* art. cyt., s. 49.

²⁸ Por. S. Mędała, *Pięcioksiąg...*, dz. cyt., s. 131.

²⁹ Por. H. Cazelles, *La Torah ou Pentateuque*, w: *Introduction critique à l'Ancien Testament, t. II*, (red. H. Cazelles), Paris 1973, s. 218-219.

³⁰ Por. S. Łach, *Wartości etyczne Dekalogu*, BKŻLB, s. 37; A. Grzegorzczak, *Dekalog — podstawowy traktat moralny etyki chrześcijańskiej*, w: *Bóg — Dekalog — Błogosławieństwa — Modlitwa...*, dz. cyt., s. 107-111.

³¹ Por. S. Łach, *Wartości etyczne Dekalogu...*, art. cyt., s. 38.

Heksameronem, gdzie żona na równi z mężczyzną nazwana jest obrazem i jakby podobieństwem Bożym (Rdz 1,26 n).

Nakaz czci rodziców posiada dwojakie brzmienie:

Wj 20,12

Czczij twego ojca i twoją matkę, abyś żył długo na (tej) ziemi, którą Jahwe, Bóg twój da tobie.

Pwt 5,16

Czczij twego ojca i twoją matkę jak nakazał ci Jahwe Bóg twój, abyś żył długo, i aby wiodło ci się dobrze na ziemi, którą Jahwe, Bóg twój da tobie.

Z powyższego zestawienia wynika, że formuła literacka przykazania o czci ojca i matki w Pwt 5,16 jest dłuższa niż w Wj 20,12, jakkolwiek zawiera podobną motywację³². Redaktorzy Dekalogu w obu przypadkach umieścili przykazanie czci ojca i matki pomiędzy przykazaniem dotyczącym dnia świętego (szabatu — Wj 20,8-11; Pwt 5,12-15) a zakazem zabijania (Wj 20,13; Pwt 5,17).

Przykazania Dekalogu, w tym także przykazanie o czci ojca i matki, w odróżnieniu od innych sformułowań biblijnych i pozabiblijnych nie są obwarowane karami; nie stanowią zatem kodeksu prawnego. Są raczej pouczeniem o woli Bożej, a ich zachowanie to wyraz wdzięczności za rozumiane szeroko wybawienie (zbawienie) oraz sposób na zapewnienie sobie pomyślności³³.

Większość przykazań jest sformułowana w formie zakazu. jedynie wyjątkami są przykazania odnoszące się do szabatu i czci ojca i matki, które posiadają sformułowania pozytywne. Co więcej, przykazanie czci ojca i matki jest jedynym, które zawiera obietnicę. Ten fakt jak i inny środek literacki, jakim jest umieszczenie nazaku czci ojca i matki w miejscu centralnym, w środku Dekalogu, uwidacznia szczególnie walor tego przykazania.

Jakkolwiek w przekazie różnych tradycji biblijnych Dekalog ma różne brzmienie, stanowi jednak jedność literacką. Bibliści przyjmują, że początkowo był on krótki; ze względu na szacunek Izraelitów do tradycji łatwiej przyjąć dodatki niż opuszczenia³⁴. Krytycy wyrażają jednak różne opinie, gdy chodzi o odtworzenie pierwotnej formy Dekalogu. I tak H. Schmidt twierdzi, że pierwotny Dekalog składał się z samych tylko zakazów, a zatem dwa pozytywne nakazy (odnośnie do szabatu i czci ojca i matki) są rzekomo późniejszymi dodatkami³⁵. Uczeni hołdujący skrajnemu ewolucjonizmowi religii (np. J. Wellhausen) w Starym Testamencie uważali Dekalog za dzieło kompilacyjne z czasów prorockich³⁶. Forma apodyktyczna przykazań Dekalogu wskazuje jednak na autorytet Mojżeszowy. Odczucie powagi przemawiającego jest

³² Szerzej będzie mowa o tym przy egzegezie Wj 20,12 i Pwt 5,16.

³³ Chodzi tu nie tylko o wybawienie z niewoli egipskiej (por. Wj 20,1; Pwt 5,6); stworzenie np. (istotny motyw przykazania o szabacie — por. Wj 20,11; Pwt 5,13-14) rozumiano jako jeden ze zbawczych aktów Boga; por. M. Filipiak, *Bóg Starego Testamentu — Zbawca i Stwórca*, w: *W kręgu dobrej nowiny* (red. J. Szłaga), Lublin 1984, s. 104-105; por. Ps 74,12-17; 89, 10-16; por. S. Łach, *Dekalog*, EK 3 1107.

³⁴ Por. A. Deissler, *Gott für Welt und Mensch*, Leipzig 1977, s. 93-107; S. Łach, *dekalog...*, art. cyt., 1107-1108.

³⁵ Por. H. Schmidt, *Mose und der Dekalog*, BZAW 33(1918), s. 79-119.

³⁶ Por. S. Łach, *Przymierze na Synaju w świetle nowych dokumentów*, RBL 15(1962), s. 257-258; M. Filipiak, *Przymierze w Piśmie świętym...*, art. cyt., s. 145-147.

zaznaczone faktem, że prawodawca zwraca się bezpośrednio do określonej osoby, używając formy drugiej osoby liczby pojedynczej. Należy więc przyjąć, że krótka rytmiczna a zarazem łatwa do przyswojenia i przekazania w nauczaniu ustnym pierwotna form Dekalogu sięga czasów starożytnych, być może Mojżesza³⁷. *Współczesna nauka nie tylko opowiada się za możliwością Mojżeszowego pochodzenia Dekalogu, ale również uwidacznia niezwykłość tego zbioru przykazań. Ta niezwykłość ukazuje się w ujęciu jego zakazów (...). Owe zakazy mają moc bezwzględną, zawsze i wszędzie obowiązującą, podczas gdy zakazy pozabiblijne są ujęte w formę kazuistyczną (...), obowiązują tylko pewną kategorię ludzi i tylko wtedy, gdy się dopuściła określonych przestępstw*³⁸.

Odrębny problem stanowi podział Dekalogu w aktualnej formie na dziesięć przykazań. Żydzi palestyńscy, jak podaje Talmud, opierając się na Dekalogu w Wj 20, jaki nam przechował TH, uważają za pierwsze przykazanie zdanie wprowadzające do Dekalogu: *Ja jestem Jahwe, Bóg twój, który cię wywiódł z ziemi egipskiej, z domu niewoli* (w.2). Przykazaniem drugim według nich jest zakaz czci obcych bogów i obrazów Jahwe (w. 3-6). Później idą kolejno przykazania zabraniające wzywania imienia Bożego dla czczonych rzeczy, nakaz święcenia szabat, oddawania czci ojcu i matce, zakaz zabójstwa, cudzołóstwa, kradzieży, kłamstwa oraz jedno przykazanie zabraniające pożądania cudzej własności wraz z cudzą żoną. Filon natomiast i większość Ojców Kościoła wschodniego uważają zakaz oddawania czci obcym bogom i zakaz sporządzania obrazów Boga za dwa oddzielne przykazania, a w wyrażeniu kolejnych przykazań są zgodni z Żydami palestyńskimi. Pisarze kościelni wraz z Orygenesem i św. Augustynem nie przyjęli słów wstępnych Dekalogu za pierwsze przykazanie, są natomiast zgodni z Żydami palestyńskimi włączeniu zakazu czci obcych bogów i zakazu sporządzania obrazów Boga w jedno przykazanie, ale uważają je nie za drugie lecz za pierwsze.

Jak wiadomo uczeni usiłują dokonać rekonstrukcji pradekalogu³⁹. Niewykluczone jednak, że z formalnego punktu widzenia Dekalog od samego początku stanowił kompilację⁴⁰. Ani tradycja żydowska (ST), ani chrześcijań-

³⁷ Por. M. Filipiak, *Pamiętaj, abys święcił dzień szabat* (Wj 20,8; Pwt 5,12), Studium egzegetyczno-teologiczne, RTK 27(1980), s. 6-8.

³⁸ Por. S. Łach, *Dekalog dziełem Mojżesza czy dziełem Boga?* Slf, s. 60.

³⁹ A. Soggin twierdzi, że Dekalog miał pierwotnie następujące brzmieni: 1. Nie będziesz miał bogów obcych obok Mnie (Wj 20,3; Pwt 5,7). 2. Nie będziesz czynił żadnej rzeźby ani żadnego obrazu (Wj 20,4; Pwt 5,8). 3. Nie będziesz wzywał imienia Boga twego nadaremnie (Wj 20,7; Pwt 5,11). 4. Pamiętaj o dniu szabat i odpoczywaj w tym dniu (Wj 20,8; Pwt 5,12). 5. Czcij ojca twego i matkę twoją (Wj 20,12; Pwt 5,16). 6. Nie zabijaj (Wj 20,13; Pwt 5,17). 7. Nie cudzołóż (Wj 20,17; Pwt 5,18). 8. Nie kradnij (Wj 20,15; Pwt 5,19). 9. Nie mów kłamstwa (Wj 20,16; Pwt 5,20). 10. Nie pożądaj (Wj 10,17; Pwt 5,21). — por. A. Soggin, *Introduction to the Old Testament*, London 1976., s. 111-112. Podobnie w krótkiej formie (gdzie chodzi o sformułowania poszczególnych przykazań) widzi pradekalog R. Kittel i S. Łach; por. A. Läpple, *Od egzegezy do katechezy, Stary Testament*, 1 (Von der Exegese zur Katechese, Werkbuch zur Bibel — tłum. B. Białecki), Kraków 1986, s. 123; S. Łach, *Dekalog...*, art. cyt., 1107; S. Łach, *Wartości etyczne Dekalogu...*, art. cyt., s. 38-41.

⁴⁰ Por. N. Lohfing, *Bibelauslegung im Wandel*, Frankfurt 1967, s. 129 n.

ska (NT) nie przywiązywały większej wagi do kolejności przykazań Dekalogu⁴¹.

Dekalog jest krótkim streszczeniem *przykazań Przymierza i podstaw całego życia narodowego: sam Jahwe jest Bogiem; szacunek dla ojca i matki; przestrzeganie istotnych praw członków ludu Bożego. Przykazania te to nie zwyczajne prawo, ale prawo płynące z radosnej nowiny, że Jahwe zbawił swój lud, dlatego lud winien je wypełniać nie tylko z obowiązku, ale i z wdzięczności*⁴².

II. EGZEGEZA PODSTAWOWYCH WYRAŻEŃ OKREŚLAJĄCYCH CZEŚĆ OJCA I MATKI

Po omówieniu kluczowych zagadnień literackich należy obecnie przeprowadzić egzegezę tekstów Wj 20,12 i Pwt 5,16. Wnikliwa analiza egzegetyczna będzie stanowić punkt wyjścia dla rozważań natury teologicznej.

1. Egzegeza Wj 20,12

Werset ten w języku hebrajskim brzmi następująco⁴³: *kabbēd 'et ʾābik āw^e'et-'immikā⁴⁴ l'ema^can⁴⁵ ja'ārikūn jāmejka cāl hā'ādāmāh⁴⁶ 'āšer' jāhwe 'ēlōheka nōtēn lāk*.

W tłumaczeniu polskim: *czcij twego ojca i twoją matkę, abyś żył długo na (tej) ziemi, którą Jahwe, Bóg twój da tobie*. Kluczowym słowem całego wersetu jest bez wątpienia czasownik *czcić*. Dlatego też jemu poświęcamy najpierw naszą uwagę.

1.1. Znaczenie terminu *czcić*

Polski termi *czcij* jest przekładem hebrajskiego czasownika *kabbed*, który wywodzi się od ogólnosemickiego pierwiastka słownego *kbd*. Trzeba zaznaczyć, że na bazie tego rdzenia język hebrajski zbudował przymiotnik, rzeczownik i czasownik. Pożyteczną rzeczą jest zatem zapoznanie się ze znaczeniem przymiotnika i rzeczownika opartego na rdzeniu *kbd*, by pełniej uchwycić sens hebrajskiego *kabbed*, którego przekładem jest polski termin *czcij*.

Przymiotnik *kābēd* nie posiadający szczególnego zabarwienia teologicznego (poza nielicznymi przypadkami) oznacza po prostu: *ciężki, ociężały* (1 Sm 4,18). Częściej wskazuje na jakiś obciążający ciężar, brzemień. To coś ciężącego

⁴¹ W TH Wj 20 przykazania są podane w następującej kolejności: czwarte, piąte, szóste, siódme; natomiast LXX Wj ma inną kolejność: czwarte, szóste, siódme, piąte. W Nowym Testamencie (por. Mt 19,20; Łk 18,20) spotykamy jeszcze inną kolejność.

⁴² Por. S. Łach, *Księga Powtórzonego Prawa...*, dz. cyt., s. 141.

⁴³ Sposób transkrypcji hebrajskiego alfabetu przyjmujemy za: S. Łach, *Księga Wyjścia...*, dz. cyt., s. 22.

⁴⁴ Septuaginta opuszcza zaimek dzierżawczy *σοῦ* (*twoją*). Niektóre rękopisy Kodeksu B zamieszczają w tekstach ów zaimek. TM ma pierwszeństwo przed tłumaczeniami, tym bardziej; że Wj 20,12 posiada swój odpowiednik w tekście krytycznie pewnym Pwt 5,16, gdzie zaimek dzierżawczy został zachowany.

⁴⁵ LXX^{BL} rozszerza lekcję: *jjtb lk wlm^cn* (aby się tobie powodziło). Zgodnie z zasadami krytyki tekstu lekcja krótsza jest bardziej wiarygodna.

⁴⁶ LXX w tym miejscu dodaje: *τῆς ἀγαθῆς*, TM ma pierwszeństwo przed LXX.

może mieć negatywne lub też pozytywne znaczenie. Tak więc tym co ciąży mogą być grzechy (Ps 38,5) lub też klęski żywiołowe, na przykład grad (Wj 9,18), głód (Rdz 12,10). W pozytywnym kontekście przymiotnik ten przybiera odcień: *znaczący, imponujący* (1 Krl 10,2), *bogaty* (Rdz 13,2), *liczny* (Rdz 50,9), *wielki* (Rdz 50,11)⁴⁷.

Zauważa się zatem, że przymiotnik *kābēd* posiada wiele znaczeń. Jeszcze więcej posiada ich rzeczownik *kābōd*⁴⁸. Wyróżnia się trzy podstawowe jego znaczenia. W pierwszym podstawowym znaczeniu oznacza on: *ciężar, wagę* — w znaczeniu fizycznym. *Kābōd* występuje niekiedy w znaczeniu: *ciało, masa, substancja, mnogość, mnóstwo, siła* (por. Iz 5,13; 10,16; 17,4; Oz 9,11). W niektórych miejscach Starego Testamentu *kābōd* oznacza *bogactwo i kosztowności* (Ne 2,10; Rdz 31,1; Iz 10,3; Ps 49,17). Według Iz 10,18 *kābōd* posiadają również drzewa, gdyż las dawał wrażenie pełnego i owocnego życia oraz swoistego piękna. W tym kontekście *kābōd* odpowiadałby temu, co wyraża termin *splendor*⁴⁹. Ponadto *kābōd* przypisywany jest całemu regionowi, na przykład Moabowi (Iz 16,14), Asyrii (Iz 8,7), czyli też Izraelowi (Iz 17,3). W tym przypadku termin ten wskazywałby na całość zjawisk, które decydują o pomyślności kraju, takich jak rozwój cywilizacji, potęgą wojskowa i polityczna, rozwój handlu, siła obronna miast i tak dalej. Ponieważ zależy to od przywódców, dlatego też im przysługuje *kābōd* (Ps 21,6). Wreszcie istnieje grupa tekstów, w których termin ten nie oznacza jakiejś rzeczywistości aktualnej, lecz mówi się na przykład o przyszłej *kābōd* Izraela (Iz 62,2; Mi 1,15)⁵⁰.

Drugie znaczenie rzeczownika *kābōd* dotyczy relacji międzyludzkich. Znaczenie to oddają polskie terminy: *cześć, szacunek, chwala*. Septuaginta oddaje to znaczenie najczęściej przez rzeczownik *τιμή*, który rzadko odnosi się do Boga. Zauważa się, że szacunek oraz pozycja społeczna lub piastowane stanowisko są ze sobą bardzo ściśle powiązane⁵¹. W księgach mądrościowych *kābōd* oznacza pozycję godną szacunku, jaką ktoś posiada w swym otoczeniu (Prz 3,35; 11,16; 18,12). *Kābōd* odnosi się do własnej godności człowieka. Potwierdza się ją szlachetnym postępowaniem, osiąga przez wielkoduszność i pokorę (Prz 15,33), można ją jednak utracić z powodu głupoty (Prz 26,1-8)⁵².

Mając na uwadze wersety Wj 20,12 i Pwt 5,16 warto zwrócić szczególniejszą uwagę na trzecie podstawowe znaczenie rzeczownika *kābōd*, które posiada on w odniesieniu do samego Boga. W księgach Starego Testamentu często mówi się o *kēbōd Jahwe*. W jednej grupie tekstów (na przykład Wj 33,18-23) *kēbōd Jahwe* wydaje się być identyczna z samym Jahwe, bądź z Jego potęgą i mocą⁵³.

⁴⁷ Por. C. Westermann, kbd, schwer sein, THAT I 795-796.

⁴⁸ Por. W. Caspari, *Die Bedeutungen der Wortsippe kbd im Hebräischen*, Leipzig 1908, s. 17-27.

⁴⁹ Por. G. Kittel, *δόξα*, TWNT II 246-247.

⁵⁰ Por. C. Westermann, kbd, schwer sein, THAZ I 799.

⁵¹ Por. S. Aalen, *τιμή*, TBNT I 208.

⁵² Por. C. Westermann, kbd, schwer sein, THAT I 800.

⁵³ Por. tamże, s. 794-802; por. C. Westermann, *Die Herrlichkeit Gottes in der Priesterschrift*, w: AThANT 59(1970), s. 227-249; por. J. S. Synowiec, *Historyczny szkic dyskusji na temat kēbōd Jahwe*, RTK 15(1968), s. 33-45; por. W. Caspari, *Die Bedeutungen der Wortsippe kbd im Hebräischen*, Leipzig 1908; por. A. von Gall, *Die Herrlichkeit*, Giessen 1900; por. B. Stein, *Der Begriff kēbōd Jahwe und seine Bedeutung für die alttestamentliche Gotteserkenntnis*, Emsdetten 1939.

W drugiej natomiast grupie tekstów (Wj 24,16; 40,34-35; 1 Krl 8,11) *kēbōd Jahwe* wydaje się raczej oznaczać jakieś zjawisko świetlne, które uzmysławia obecność Jahwe. Tym zjawiskiem może być na przykład obłok (Wj 24,16) lub też masa ognia (Ez 1,4-28)⁵⁴.

Jak już zaznaczono, bezpośrednim kontekstem Wj 20,12 i Pwt 5,16 jest Dekalog, który wchodzi z kolei w skład tak zwanych zobowiązań przymierza. Zawarcie przymierza towarzyszyły niezwykle zjawiska na górze Synaj objawiające potęgę Boga. Dlatego S. Łach⁵⁵ dochodzi do następującego wniosku: *Ponieważ ujawnienie tej potęgi w związku z przymierzem i jego prawami jest rzeczą pewną, dlatego można określić «kēbōd Jahwe» w teofanii na Synaju jako potęgę Bożą, którą Jahwe dał przeżyć Izraelitom dzięki oglądaniu przez nich niezwyklej zjawisk, chcąc ich przez to skłonić do przestrzegania Jego praw i dając im rękojmię swej pomocy, jeśli dochowają zobowiązań przymierza.*

Bóg jest tym, który daje się poznać w całej swej potędze, w całym swym majestacie. Występujący w takim kontekście termin *kābōd* bardzo często bywa łączony z takimi czasownikami jak: *widzieć* (Wj 16,7; 33,18; Iz 40,5) lub *objawiać się* (Wj 16,10; Pwt 5,24; Iz 60,1). *Kābōd* można rozpoznać w stworzeniu (ps 19,2; Iz 6,3), objawia się przede wszystkim w historii zbawienia czyli w wielkich zbawczych dziełach Boga (Wj 14,17-18; Ps 96,3), w specjalny zaś sposób przez obecność Boga w sanktuarium (Wj 40,34-35; 1 Krl 8,10-11; Ps 26,8). U kresu czasów nastąpi ostateczne i definitywne objawienie się *kābōd*, którego celem będzie zbawienie Izraela (Iz 60,1-2; Ez 39,21 nn). Wtedy też dokona się zbawienie wśród pogan (Ps 96,4 nn; Za 2,9 nn)⁵⁶.

Należy zwrócić uwagę na teksty, które wzywają do oddawania Bogu *kābōd*. Zauważa się, że takie znaczenie jest już znane u proroków (Jr 13,16); (por. Joz 7,19; Sm 6,5), i w okresie powygnaniowym (Prz 25,2; Ml 2,2). Ponieważ Bóg godzien jest najwyższego szacunku, jest Bogiem wszelkiej chwały (Ps 24,7.9.10; 29,3), dlatego cześć winien mu oddawać nie tylko każdy pojedynczy człowiek (Joz 7,19), ale także *rodziny narodów* (Ps 96,7) oraz *wszystkie ziemie* (Ps 66,1)⁵⁷. Oddawanie czci Bogu w sposób szczególny dokonuje się w liturgii wspólnotowej, zwłaszcza przez śpiewanie pieśni i hymnów pochwalnych (Ps 104,31-34).

Nakaz Dekalogu: *Czczij ojca (...)* (Wj 20,12; Pwt 5,16) warto zestawić z wyrzutem pod adresem kapłanów, który napotykaemy u proroka Malachiasza: *Syn powiniem czcić (jekabbēd) ojca, a sługa swego pana, lecz skoro Ja jestem Ojciec, gdzież jest cześć («kābōd») moja* (Ml 1,6). Dostrzegamy w tym wersecie wyraźną analogię, jaką prorok przeprowadza między czcią należną ojcu, a czcią Jahwe. Wskazuje to, że pod terminem *kābōd* rozumie on cześć, chwałę należną Bogu jako ojcu. Według Ml 2,2 zadaniem kapłanów jest oddawać *kābōd* imieniu Bożemu. To oddawanie czci nie jest czymś czysto wewnętrznym, lecz wyraża się w aktach zewnętrznych, w tym przypadku w należycie sprawowanym kulcie ofiarniczym⁵⁸.

⁵⁴ Por. S. Łach, *Księga Wyjścia. Wstęp — Przekład z oryginału — Komentarz*, Poznań 1964, s. 343-344; s. 343-344; J.S. Synowiec, *Chwała Boża*, EK 3 s. 429-430.

⁵⁵ Por. S. Łach, *Księga Wyjścia...*, dz. cyt., s. 346.

⁵⁶ Por. S. Aalen, *δόξα*, TBNT I 204-205.

⁵⁷ Por. M. Weinfeld, *Kābōd*, TWAT IV s. 26-27.

⁵⁸ Por. S. Łach, *kēbōd Jahwe*, w: *Księga Wyjścia*, Poznań 1964, s. 343-346; por. J.S. Synowiec, *Kebod Jahweh*, w: *Studia Teologiczne*, Lublin 1976, s. 49-50.

Warto zaznaczyć, że termin *kābôd*, który występuje w odniesieniu do Boga, tłumaczenie Septuaginty oddaje najczęściej greckim terminem *δόξα*⁵⁹.

Po omówieniu znaczeń przymiotnika i rzeczownika utworzonych z rdzenia *kbd*, zatrzymajmy się teraz nad znaczeniem wywodzącego się z tego rdzenia czasownika, gdyż właśnie forma czasownika występuje w interesujących nas wersetach Wj 20,12 i Pwt 5,16. W porównaniu z rzeczownikiem *kābôd* który w księgach Starego Testamentu występuje 200 razy, forma czasownikowa jest nieco rzadsza i pojawia się 114 razy, przy czym najczęściej, bo aż 20 razy, w Księdze Izajasza. Ponadto warto wskazać, że czasownik utworzony od rdzenia *kbd* 23 razy występuje w formie *qal*, 30 razy w formie *nifal* oraz 38 razy, czyli najczęściej, w formie *piel*⁶⁰.

Występujący w wersetach Wj 20,12 i Pwt 5,16 wyraz *kābbēd* jest imperatywem rodzaju męskiego liczby pojedynczej w formie *piel*. Już samo użycie formy *piel* wskazuje na intensywność działania⁶¹.

Podstawowym znaczeniem czasownika *kbd*, z którego wywodzą się wszystkie pozostałe, jest więc znaczenie czasownika statycznego: być lub stawać się ciężkim. Czasownik ten w formie *qal* rzadko używany jest na określenie: *być ciężki* — w sensie fizycznym (w Sm 14,26; Hi 6,3). Oznacza on również: *ciężyc* — w odniesieniu do pracy (Wj 5,9) albo do służby (Ne 5,18). W formie *hifil* czasownik *kbd* posiada znaczenie: *czynić ciężkim*, na przykład jarzmo (1 Kri 12,10.14), czyli inaczej: *uciskać*. Ciężkie mogą być grzechy (Rdz 18,20; Iz 24,20) lub walki (Sdz 20,34; 1 Sm 31,3). *Być ciężkim może wskazywać* — w znaczeniu pozytywnym — na to, że się jest bogatym, szanowanym (Hi 14,21; Ez 27,25). *Być ciężkim* może odnosić się do tych części ciała ludzkiego, które nie funkcjonują tak jak powinny (Rdz 48,10)⁶².

W formie *nifal* czasownik *kbd* przybiera znaczenie: *okazać się znacznym, możnym*, czyli *slawić się* (2 Sm 6,20.22; 2 Krl 14,10; Iz 43,4; 49,5). Odpowiednikami polskimi imiesłowu *nifal* są określenia: *slawny, znakomity, dostojny, szanowany* (Rdz 34,19; Lb 22,15; Pwt 28,58; 1 Sm 9,6; 22,14; Iz 3,5)⁶³.

Dla nas zasadniczą wagę posiadają znaczenia jakie czasownik *kbd* przybiera w formie *piel*. Najczęstsze z nich są następujące: *czynić ciężkim, uznawać, że ktoś jest ciężki lub coś jest ciężkie, czynić ważnym, uznawać za ważnego*, co jest niekiedy równoznaczne z *poważać, szanować, czczyć, cenić*. Według Psalmu 15 warunkiem dopuszczenia do świątyni, czyli do szczególnie bliskiego obcowania z Bogiem, jest szacunek, cześć dla tych, którzy boją się Pana (w. 4). Kiedy Saul domaga się od Samuela: *Bądź laskaw teraz uszanować mnie wobec starszyny mego ludu i wobec Izraela* (1 Sm 15,30), chce przez to powiedzieć, aby Samuel uznał jego godność króla wobec innych. W owym *uznawaniu za ważnego* istnieje wyraźna hierarchia, jak to wskazuje 1 Sm 2,29,

⁵⁹ Od rdzenia *kbd* pochodzi jeszcze inny czasownik: *kābēd*, którym oznaczono wątrobę. Wiadomo, że w kulturze semickiej wątroba i serce były uważane za najgodniejsze szacunku organa ciała ludzkiego. Między dwoma rzeczownikami: *kābôd* i *kābēd* istnieje więc związek, gdyż oba łączą się z ideą wagi i ważności. Prawdopodobnie tu należałoby szukać rodowodu polskiego wyrażenia, że coś leży mi na wątrobie, w znaczeniu, że coś jest dla mnie ważne.

⁶⁰ Por. C. Westermann, *kbd*, schwer sein, THAT I 795.

⁶¹ Por. P. P. Joüon, *Grammaire de l'hébreu biblique*, Rome 1923, s. 93.

⁶² Por. C. Westermann, *kbd*, schwer sein, THAT I 796-797.

⁶³ Por. J. S. Synowiec, *Kebod Jahweh...*, srt. cyt., s. 45.

gdzie Samuel karci Helego w imieniu Boga: *Dlaczego szanujesz bardziej synów swoich niżli Mnie, iż tuczycie się na najwyborniejszych z wszystkich darów Izraela — ludu mojego*⁶⁴. Oznacza to, że z powodu wielkiej pobłażliwości Helego poważanie należne Bogu przyznane zostało jego synom⁶⁵.

Na szczególną uwagę zasługuje werset Lb 22,17: *Wynagrodzę cię hojnie (‘kî-kabbēd’ ‘ākabbēd^ekā m^e’ōd)* i *wszystko ucznię, cokolwiek mi powiesz*. Jest to propozycja jaką Balak poprzez swoich dostojnych wysłanników składa Balaamowi, w zamian za przybycie i przeklinanie narodu izraelskiego. Druga paralelna część wersetu: *wszystko ucznię* uwypukla sens wyrażenia: *wynagrodzę hojnie*. Interesująca jest konstrukcja gramatyczna wyrażenia: *kabbēd’ ākabbēd^ekā m^e’ōd*. Termin *kabbēd* jest infinitivem, który służy wzmocnieniu i uwypukleniu sensu wyrazu *‘ekabbēdeka*⁶⁶. Zatem w wersecie Lb 22,17 czasownik *kbd* przybiera dosyć specyficzne znaczenie, w którym aspekt rekompensaty, wynagrodzenia, jawi się na pierwszym planie. Stąd i ten aspekt jest zawarty w czasowniku *kbd*.

Można zatem powiedzieć, że czasownik *kbd* wyraża relację między kimś niższym a wyższym, między kimś małym a wielkim. Ta relacja może dotyczyć różnych grup społecznych, poszczególnych jednostek lub też może mieć na uwadze stosunek między człowiekiem a Bogiem. Mając na uwadze charakter tej relacji można dostrzec w niektórych przypadkach wyraźnie świecki jej wymiar (Sdz 13,17; Lb 22,17; Prz 4,8), w innych natomiast wybitnie religijny, szczególnie w tekstach dotyczących stosunku człowieka do Boga (1 Sm 2,30; Ps 22,24; Prz 3,9)⁶⁷.

Właśnie tekst Prz 3,9 warto zestawić z interesującymi nas wersetami Wj 20,12 i Pwt 5,16. Nakazowi: *Czczij ojca twego i matkę swoją* zawartemu w dekalogu odpowiada nakaz: *Czczij Pana ofiarą z twego mienia i pierwocinami całego dochodu* (Prz 3,9). Jest rzeczą znamioną, że tylko w tych trzech wersetach czasownik *kbd* występuje w identycznej formie, czyli w drugiej osobie trybu rozkazującego *piel*. Zauważa się, że obiektem okazywania czci w pierwszym przypadku jest *ojciec i matka*, w drugim natomiast *Bóg*. Co więcej, werset Prz 3,9 precyzuje w jaki sposób objawia się owo okazywanie czci Boga. Okazywanie czci Bogu jest czymś realnym, konkretnym, materialnym i wyraża się w składaniu Mu należnych ofiar.

Chcąc pełniej odkryć znaczenie czasownika *kbd* w wersetach Wj 20,12 i Pwt 5,16, należy wskazać te znaczenia, jakie czasownik przybiera, gdy występuje w tekstach określających stosunek człowieka do Boga. Otóż oprócz wymienionych powyżej znaczeń: *nadawać właściwą rangę, poważnie traktować, cenić, szanować*, czasownik *kbd* może być używany jako paralelny do czasowników wyrażających uwielbienie Boga (Iz 24,15; Ps 86,12; 50,15). Oczywiście, że to specyficzne znaczenie zawsze wychodzi z podstawowego znaczenia: *uznawać ciężar, wagę*,

⁶⁴ Odnosi się wrażenie, że polski przekład Biblii Tysiąclecia nie najwłaściwiej oddał hebrajski czasownik *kbd*. Wydaje się, że zamiast słowa *szanujesz*, właściwiej byłoby użyć wyrażenia: *wyżej cenisz, czynisz ważniejszymi, bardziej poważasz*.

⁶⁵ Por. C. Westermann, *kbd*, schwer sein, THAT I 797; J.S. Synowiec, *Kebod Jahweh...*, art. cyt., s. 46.

⁶⁶ Por. P.A. Carrozzini, *Grammatica della lingua ebraica*, Torino 1981, s. 46.

⁶⁷ Por. W. Caspari, *Die Bedeutungen...*, dz. cyt., s. 48.

znaczenie, autorytet. Zatem *czcić Boga* oznacza: *uznać Go w jego godności, przyznać Mu należne miejsce i znaczenie*⁶⁸.

Spośród tekstów mówiących o czci należnej Bogu, musimy zatrzymać się nad tekstem, który będzie się pojawiać w kontekście ewangelicznych perykop zawierających dyskusje dotyczące interpretacji *czwartego przykazania* Dekalogu. Chodzi o tekst: *Wyrzekł Pan: Ponieważ ten lud zbliża się do Mnie tylko w słowach, i sławi Mnie (kibbēdūnī) tylko wargami, podczas gdy serce jego jest z dala ode Mnie; ponieważ cześć jego jest dla mnie tylko wyuczonym przez ludzi zwyczajem, dlatego właśnie ja ponowię niezwykle działanie (Iz 29,13). Jezus przypomina ową wypowiedź faryzeuszom i uczonym w Piśmie w sporze o tradycje starszych (Mt 15,8-9; Mk 7,6-7). Istotnym jest tutaj wyakcentowanie wewnętrznego charakteru czci okazywanej Bogu. Oczywiście, że nie wyklucza to konkretnego, materialnego wymiaru oddawania czci Bogu: *Kto składa ofiarę dziękczynną, ten mi cześć oddaje (jēkabdābēnī) (Ps 50,23)*⁶⁹.*

Innym wreszcie przejawem okazywania Czci Bogu jest pomoc i współczucie dla biednych: *Kto ciemieży ubogiego, lży jego Stwórcę, czci Go (ūmēkab-dōū) ten, kto się nad biednym lituje (Prz 14,31). Paralelizm antytetyczny wersetów wskazuje na konkretny charakter postawy zarówno względem ubogiego, jak i względem Boga. Okazywana cześć może posiadać znamie wzajemności: *Wyrocznia Pana, Boga Izraela: Tych bowiem, którzy mnie szanują (mēkabdaj), szanuje (‘ākabbed) i Ja, a tych, którzy Mnie znieważają — czeka hańbna (1 Sm 2,30).**

W tym kontekście należy zwrócić uwagę na relację zachodzącą między tymi dwoma rzeczywistościami: szacunkiem okazywanym sobie nawzajem przez ludzi oraz oddawaniem czci Bogu przez człowieka. Te dwie rzeczywistości wcale się nie wykluczają; może między nimi zaistnieć bolesne zderzenie (1 Sm 2,29). Mogą i powinny też wzajemnie ze sobą harmonijnie współistnieć⁷⁰.

Religijny charakter nakazu *czcij* w wersetach Wj 20,12 i Pwt 5,16 jest bardzo wyraźny. Wskazuje nań przede wszystkim dalszy i bliższy kontekst, w jakim znajduje się ten termin. Normy Dekalogu, w tym także i przykazanie dotyczące czci ojca i matki, stanowią integralny element przymierza, jakie Bóg zawarł ze swoim ludem w stóp Synaju⁷¹. Stanowią one prawo przymierza, do którego zachowywania zobowiązał się cały naród, składający Bogu przysięgę wierności. Do tego nawiązuje bezpośrednio redakcja *czwartego przykazania* w Pwt 5,16: *jak ci nakazał Pan, Bóg twój.*

Dawcą obietnicy długiego życia oraz otrzymania ziemi w zamian za przestrzeganie nakazu: *Czcij ojca i matkę* jest sam Bóg. W prologu Dekalogu Bóg objawia się jako zbawca i wybawiciel Izraela (Wj 20,2)⁷². Rzuca to bardzo istotne

⁶⁸ Por. C. Westermann, kbd, schwer sein, THAT I 801.

⁶⁹ Por. także Iz 43,23.

⁷⁰ Por. C. Westermann, kbd, schwer sein, THAT I 797-798.

⁷¹ Na temat tradycji synajskich por. A. Tronina, *Bóg przybywa z Synaju. Staroizraelskie formuły teofanijne a początki religii Izraela*, Lublin 1989, s. 136-140; por. tenże, *Wierność Boga w Psalterzu*, StudTeol 3. Obraz Boga w Psalterzu, s. 65-85; por. tenże, *Świadectwa epigraficzne o początkach Izraela*, RBL 42(1989), s. 21-27.

⁷² Wyznanie: *Pan wyprowadził Izraela z Egiptu* było dla członka narodu wybranego tak istotne i determinujące, jak potem dla chrześcijanina stanie się wyznanie: *Bóg wskrzesił z martwych Jezusa.*

światło na nakaz czci rodziców, w szczególności na sens czasownika *kbd*, łącząc go z wyzwoleniczym dziełem Boga. Właśnie od tego Boga, który prowadzi z niewoli do wolności, pochodzą nakazy Dekalogu. Związek prologu z nakazami Dekalogu jest ewidentny. Ponieważ Ja, Pan, jestem twoim Bogiem, który cię wywiódł z Egiptu, dlatego powinieneś czcić ojca i matkę, nie zabijając, i tak dalej. Zbawcze wydarzenie poprzedza stawiane przez Boga wymagania. To łączenie Dekalogu ze zbawiającym Bogiem zostanie jednoznacznie wypowiedziane przez Nowy Testament (Mt 19,16-19; Mk 10,17-19; Łk 18,18-20).

Nakaz: *Czczij ojca i matkę*, wychodząc z podstawowego znaczenia czasownika: *działać poważnie, na serio, przyznawać każdemu należne miejsce w społeczności*, suponuje podstawę praktyczną. *Czczyć* w Wj 20,12 i Pwt 5,16 nie ogranicza się do teoretycznie rozumianego uszanowania rodziców, lecz jest realną, rzeczywistą troską o nich, zwłaszcza kiedy będąc w podeszłym wieku nie mogą już pracować. Chodzi zatem o cześć pojmowaną bardzo realnie, konkretnie, wymiennie⁷³. Bardzo zwięzłe ujmuje to tekst Syr 3,8a: *Czynem i słowem czczij ojca swego*⁷⁴.

1.2. Adresat nakazu: *czcij*

Jest rzeczą charakterystyczną, że przykazania Dekalogu nie zostały sformułowane w typowym stylu prawniczym, w którym główne zdanie warunkowe zaczyna się od wyrazu *jeśli*.

W przeciwieństwie do sformułowania kazuistycznego, które zasadniczo przewiduje jakiś przypadek i ewentualne następstwa oraz odnosi się do konkretnego wymierzenia sprawiedliwości, przykazanie nakazujące cześć ojca i matki wyrażone jest w formie apodyktycznej. Prawo apodyktyczne zazwyczaj jest sformułowane w drugiej osobie liczby pojedynczej, bądź jako nakaz: *nie będziesz (...)*, bądź też jako pozytywny nakaz⁷⁵ (*czyń to (...)* lub *wykonaj tamto*).

Prawdopodobnie pierwotnie posługiwano się apodyktycznymi sformułowaniami prawa w rodzinach nomadów, gdzie ojciec w tej formie przekazywał swoim synom najważniejsze reguły życia i zachowania, potrzebne do przetrwania jakiejś grupy oraz utrzymania ładu i porządku wśród plemion. Stawiając w centrum przepisu samą sprawę, prawo apodyktyczne domaga się bezwarunkowego jego przestrzegania. Prawo to wysuwa Jahwe jako jedyne i absolutnego prawodawcę⁷⁶.

Apodyktyczne sformułowanie przykazania: *Czczij ojca i matkę* nie jest pozbawione pewnego osobistego elementu. Znamienne dla tego prawa jest zwrócenie się do adresata przykazania *ty*. Konieczną zatem jest rzeczą znalezienie odpowiedzi na pytanie: kim jest ten *ty*, do którego adresowane były

⁷³ To co powiedziano wyżej o znaczeniu słowa «*kabbed*» wyjaśnia, dlaczego Dekalog nakazuje «*czcić*» rodziców, a nie ich «*kochać*». Cześć jest czymś większym niż miłość, bo zawiera w sobie nie tylko miłość, lecz także posłuszeństwo, troskę i bojaźń. Względem rodziców prawodawca wymaga zatem szczególnego rodzaju miłości — czci; M. Filipiak, *Czczij ojca twego i matkę swoją* (Wj 20,12, Pwt 5,16). *Studium egzegetyczno-teologiczne*, RTK 28(1981), s. 6.

⁷⁴ Por. tamże, s. 5-6; H. Schüngel-Straumann, *Il comandamento biblico sui genitori*, PSV 14(1986), s. 49-50.

⁷⁵ Por. H. Langkammer, *Etyka Nowego Testamentu*, Wrocław 1985, s. 17-18.

⁷⁶ Tamże, s. 18-19.

przykazania? Szczególne własności języka hebrajskiego, który posiada specjalne formy imperatywu dla rodzaju męskiego i żeńskiego, pozwalają stwierdzić, że owo *ty* odnosi się do męczyzny. Aby zwrócić się przez *ty* do kobiety, język hebrajski używał innej formy⁷⁷.

Bliższemu określeniu adresata nakazu: *Czcij ojca i matkę* pomaga analiza pozostałych przykazań Dekalogu. Problem staje się jaśniejszy w świetle ostatnich przykazań: *Nie będziesz pożądał domu bliźniego twego. Nie będziesz pożądał żony bliźniego twego, ani jego niewolnicy, ani jego wołu, ani jego osła, ani żadnej rzeczy, która należy do bliźniego twego* (Wj 20,17). Zauważa się, że chodzi tutaj o kogoś, kto żyje w społeczności znającej małżeństwo i niewolnictwo, w cywilizacji rolniczej, w której najważniejszymi narzędziami pracy, określającymi także pozycję społeczną, są wół i osioł.

Takie struktury społeczne znajdują potwierdzenie również w sformułowaniu przykazania o szabacie: *Nie możesz przeto w dniu tym wykonywać żadnej pracy ani ty sam, ani syn twój, ani twoja córka, ani twój niewolnik, ani twoja niewolnica, ani twoje bydło, ani cudzoziemiec, który mieszka pośród twych bram* (Wj 20,10). Bezpośrednich adresatów *czwartego przykazania* należy poszukiwać zatem w kręgu porządku społecznego stałego i uregulowanego, wśród osób mieszkających w stałych wioskach i miastach, otoczonych murami z bramami. Nakaz *Czcij ojca i matkę* skierowany jest do dorosłych męczyzn posiadających rodzinę, własność ziemską i inne dobra. Zatem *czwarte przykazanie* ma na uwadze ludzi dorosłych⁷⁸. Będąc odpowiedzialnymi ojcami rodzin winni troszczyć się, *czcić* swoich rodziców, szczególnie gdy są w podeszłym wieku, aby nie byli ciężarem dla wspólnoty, w której żyją⁷⁹.

1.3. Kogo należy czcić?

W dobie współczesnej mówi się o przykazaniu dotyczącym rodziców. Tymczasem tekst *czwartego przykazania* wymienia ojca (*'āb*) i matkę (*'ēm*), jako tych, którym należy okazywać cześć.

Słowo *'āb* występuje we wszystkich językach semickich. Etymologia słowa nie jest w pełni ustalona. Egipskie — obrazowe, wyrażenia takie jak *byłem ojcem dla dziecka, on był ojcem mędrców, małżonkiem wdowy, urzędnik był ojcem dla swego ludu, król był ojcem obydwu narodów* wskazują na niuanse znaczeniowe pojęcia ojciec oraz podkreślają ojcowską troskę w szerokim znaczeniu⁸⁰. Język sumeryjski posiada przynajmniej trzy odrębne określenia pojęcia ojciec: *a* (ewentualnie) *a-a* (ojciec — rodzic), *ab-ba* (ojciec — pan domu) i *ad-da* (elamickie

⁷⁷ Por. P.P. Joüon, *Grammaire...*, dz. cyt., s. 107. Fakt że *czwarte przykazanie* adresowane jest do męczyzny potwierdzają inne jeszcze szczegóły Dekalogu, na przykład w przykazaniu o szabacie: *Ty, twój syn, twoja córka* (por. Wj 20,10; Pwt 5,14), albo też w dziewiątym przykazaniu: *Nie pożądaj żony bliźniego twego* (Wj 20,17).

⁷⁸ Należy podkreślić, że w Dekalogu nie istnieje jakakolwiek, choćby najmniejsza fraza odnosząca się do małych dzieci. Niestety często w przepowiadaniu tego ważnego przykazania stosowano interpretację zacieśniającą, uważając je, jako wezwanie do posłuszeństwa ze strony małych dzieci.

⁷⁹ Por. H. Schügel-Straumann, *Il comandamento...*, art. cyt., s. 47-49.

⁸⁰ Por. H. Ringgren, *'āb*, TWAT I 2-19

określenie ojca)⁸¹. W języku akkadyjskim ojciec cielesny okreśłany jest terminem *abu*. Termin ten występuje często wraz ze słowem *bānū* (rodzic). Niekiedy ojciec cielesny nazywany jest *ālidanū*, w przeciwieństwie do ojczyrna lub tego, który opiekuje się dzieckiem. Do króla lub panującego zwracano się często: *mój Ojciec i Panie*⁸².

W Starym Testamencie termin *ʾāb* występuje 1190 razy⁸³ i poza cielesnym znaczeniem ojcowstwa określa dziadka (por. Rdz 28,13), pradziadka lub przodka (por. I Krl 15,11), szczególnie z jednego pokolenia czy narodu (por. Rdz 10,21). Słowo *ʾāb* określa też założycieli jakiego zawodu lub stylu życia, ludzi powszechnie szanowanych (nauczycieli, proroków i kapłanów), opiekunów i doradców⁸⁴. Być może semici pierwotnie zwracali główną uwagę na różnorodność pokoleń, a nie pokrewieństwo, i stąd istnieje w Biblii szerokie pole znaczeniowe słowa *ʾāb*⁸⁵. W rodzinie ojciec miał wielki autorytet; jest panem domu, dzieci powinny go szanować, czuć przed nim lęk (Ml 1,6). On decyduje o swojej rodzinie jak garniarz o glinie (Iz 64,7). Nie jest jednak bezdusznym despota. Pojęcie *ojciec* obejmuje pokrewieństwo i autorytet. Stąd Naaman przez swoje sługi nazywany jest *ojcem* (w Krl 5,13), kapłan gminy religijnej bywa pozdrawiany jako ojciec (Sdz 18,19), Eliasza przez swoich uczniów również jest okreśłany mianem ojca (w Krl 2,12). Wokół niego skupia się cały dom; on tworzy wspólnotę, którą kieruje: jemu podlegają kobiety, dzieci, niewolnicy, dobra materialne. Stąd rodzina zwana jest niekiedy *domem ojca*⁸⁶.

Termin *ʾēm* (matka) podobnie ja *ʾāb* (ojciec) jest powszechnie znany w szeregu języków semickich. Etymologia słowa już od dawna stanowi przedmiot dyskusji wśród uczonych. Jedni uważają, że *ʾēm* jest wynikiem ewolucji spółgłoski wargowej m, istotnego komponentu pierwiastka słownego terminu *ʾimm*, co ma analogię w języku akkadyjskim, ugaryckim i arabskim⁸⁷. Inni natomiast twierdzą, że *ʾēm* nie wywodzi się od rdzeni ogólnosemickich języków, lecz ma swoją własną drogę ewolucji. Pierwotnie znaczyłoby tyle co *mamusia* i przynależałoby do niewyraźnego, gdy chodzi o wymowę słownictwa, dziecięcego⁸⁸. Problem pozostaje nierozstrzygnięty.

W Starym Testamencie słowo *ʾēm* występuje w różnych formach gramatycznych 220 razy⁸⁹ i oznacza zwykle *matkę* we właściwym, fizycznym znaczeniu⁹⁰. Niekiedy, jak np. w tekście Est 2,7 wyrażenie *ojciec i matka* należy

⁸¹ Por. tamże, s. 3.

⁸² Por. E. Jenni, *ʾāb*; Vater, THAT I 3-4; por. H. Ringgren, *ʾāb*, TWAT I 4.

⁸³ Por. G. Lisowsky, *Konkordanz zum hebräischen Alten Testament*, Stuttgart 1981², s. 1-10; E. Jenni, *ʾāb...*, art. cyt., s. 6-10.

⁸⁴ Por. L. Koehler-W. Baumgartner, *Lexicon...*, dz. cyt., s. 1-2; F. Zorell, *Lexicon hebraicum et aramaicum Veteris Testamenti*, Roma 1968, s. 1-2.

⁸⁵ Por. H. Ringgren, *ʾāb...*, art. cyt., 8.

⁸⁶ Por. H. Haag, Vater, BL, 1813-1814; E. Lákatos, *Padre*, w: EndB 5 340-341; É. Lipiński, *Père*, w: *Dictionnaire Encyclopédique de la Bible*, Brepols 1987, 1005.

⁸⁷ Por. W. Gesenius-F. Buhl, *Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, Berlin 1954¹⁷, s. 49.

⁸⁸ Por. L. Koehler-W. Baumgartner, *Lexicon...*, dz. cyt., s. 58.

⁸⁹ Por. G. Lisowsky, *Konkordanz...*, dz. cyt., s. 102-106; J. Kühlewein, *ʾēm Mutter*, THAZ I 151.

⁹⁰ Por. J. Kühlewein, tamże, s. 152-153.

tłumaczyć słowem *rodzice*⁹¹. Nie brak także tekstów, gdzie tytuł matka został użyty w znaczeniu szerszym i metaforycznym. Oznacza obok właściwej matki także teściową (Rdz 37,10), społeczności ludowe personifikowane jako Syjon (Iz 50,1; 66,7), Samarię (Oz 2,4), Babel (Jr 50,12). Ponadto *’em* oznacza Deborę, gdy chodzi o jej matczyną troskę o naród izraelski (Sdz 5,7), oraz większe miasta (w odróżnieniu od mniejszych miasteczek, które są określane jako córki por. 2 Sm 20,194)⁹². Prorok Ozeasz Izrael nazywa matką (por. Oz 2,4,7).

Być matką stanowi przedmiot dumy i szczęścia (por. Rdz 24,60; 1 Sm 1,8; Ps 113,9). W rodzinie poligamicznej dzieci określa się według imienia matki, w ten sposób rozróżniając je wzajemnie. Stąd pisarze biblijni wspominają matki królów lub ważnych osobistości (por. 1 Krl 11,26; 14,31; 15,2). Bracia tytułują się nawzajem jako *syn mojej matki* (Rdz 20,12; Pwt 13,7). Zgodnie z 1 Sm 20,30 i Prz 10,1; 29,15 błędy i grzechy dzieci przypisuje się matce, która je urodziła i wychowała.

Miłość matczyzna jest przysłowiowa (por. Iz 49,15), a Biblia dostarcza szereg przykładów matczynej miłości: postawy Hagar (Rdz 21,14-16), matki Mojżesza (Wj 2,2-10), matki Samuela (1 Sm 1,22-28) oraz matki braci Machabejskich (2 Mch 7,1-41). Matka izraelska ma określone prawa i obowiązki⁹³. W odróżnieniu od słów *’ab* (ojciec) i *’is* (człowiek, mężczyzna), termin *’em* nie odnosi się nigdy wprost do Boga. Według starotestamentalnej koncepcji, Jahwe jest boskością męską⁹⁴. Jedyne wyjątek, jaki się wydaje, stanowi tekst Iz 66,13: *Jak kogo pociesza własna matka, tak Ja was pocieszać będę (...)* (por. Iz 49,15) — w zbliżonym sensie, ale bez użycia słowa *’em*⁹⁵.

Przechodząc do rozważań natury bardziej ogólnej należy stwierdzić, że język hebrajski nie zna pojęcia *rodzice*⁹⁶. W społeczności pierwotnej takie abstrakcyjne pojęcie nie miało zbyt wielu podstaw do zaistnienia, zważywszy, że mężczyzna mógł posiadać kilka żon⁹⁷.

Fakt, że w tym nakazie ojciec i matka są zrównani godnością nie wynikał absolutnie z ówczesnego porządku społecznego, w którym obowiązywał surowy porządek patriarchalny, zaś normy obyczajowe dalekie były od tego, by stawiać kobietę na tym samym poziomie co mężczyznę⁹⁸. Taki sposób ujęcia zaskakuje, nawet jeśli się zważy na to, że ojciec pojawia się na pierwszym miejscu. Dlatego jest wskazane przebadanie porządku społecznego panującego w tym czasie u Izraelitów.

Podstawową komórką społeczną była oczywiście rodzina, którą pojmowano bardzo szeroko, znacznie szerzej niż to się czyni współcześnie. Nazywa się ją *domem* lub *domem ojca* (Rdz 24,38.40), ponieważ ojciec był główną osobą,

⁹¹ Por. L. Koehler — W. Baumgartner, *Lexicon...*, dz. cyt., s. 58.

⁹² Por. A. van der Born, *Mutter*, BL 1187.

⁹³ Por. W. Plautz, *Zur Frage des Mutterrechts im A.T.*, ZAW 74 (1962), s. 9-30.

⁹⁴ Por. J. Kühlewein, *’em...*, art. cyt., s. 151. W dobie toczonych na Zachodzie, zwłaszcza w Niemczech, sporów teologicznych co do *pleci* Boga (ścisłe zaś czy obrazem Boga jest ojciec, czy też matka) — temat to aktualny i zarazem kontrowersyjny.

⁹⁵ Por. J. Warzecha, *Ojcostwo Boga w Piśmie świętym*, *Communio*, 1(1982), s. 34-54.

⁹⁶ Syr 3,7 mówi o słuźeniu jak panom, tym, którzy zrodzili (*τοῖς γεννησασιν*).

⁹⁷ Por. M. Filipiak, *Czej ojca...*, art. cyt., s. 5.

⁹⁸ Por. H. Schügel-Straumann, *Il comandamento...*, art. cyt., s. 49.

odpowiedzialną za jej byt. Rodzina izraelska miała strukturę patriarchalną i monarchiczną. Ojciec był panem i głową domu. Jego władza przejawiała się w wieloraki sposób: on decydował o sprawach małżeńskich swoich dzieci, przewodził rodzinie w sprawach religijnych, był stróżem rodowych tradycji. Gdy mowa jest o odpowiedzialności za wychowanie dzieci, niemal zawsze wymienia się ojca (Syr 22,3-5; 42,9-14). Ojciec zapewniał rodzinie jedność⁹⁹.

Rodzina izraelska różniła się od współczesnej nam rodziny nie tylko strukturą, lecz także swym składem. Rodzinę łączy nie tylko wspólnota krwi, lecz także wspólnota zamieszkania, dzięki czemu należą do niej również służy, robotnicy najemni, sieroty i wdowy pozostające pod opieką głowy rodu (Rt 1,8; Ma 3,5). Takie rodziny, zważywszy na fakt, że były to rodziny wielopokoleniowe z licznym potomstwem, co było zawsze wielkim pragnieniem małżonków, mogły liczyć od 20 do 60, a nawet i więcej osób¹⁰⁰.

Więź między członkami rodziny była bardzo silna. Izraelita we wszystkich okresach historii swego narodu był przede wszystkim członkiem *domu ojca*¹⁰¹. W nim wychowywał się jako dziecko, potem zakładał rodzinę i poprzez niego utrzymywał więź ze swoim rodem i pokoleniem. W nim realizował swoje cele indywidualne, cywilne i religijne¹⁰².

Spoleczna i prawna sytuacja kobiety izraelskiej była drugorzędna, gdyż wciąż pozostawała pod władzą mężczyzny: jako dziewczyna pod władzą swego ojca lub brata, jako zaś żona pod władzą męża (1 Sm 18,17.19.27). Podczas zawierania małżeństwa kobieta przechodziła spod władzy ojca lub brata pod władzę męża. Zatem mężczyzna z punktu widzenia prawa uchodził za *właściciela* kobiety (Wj 21,3.22; Pwt 24,2; 2 Sm 11,26), za jej pana (Rdz 18,12). Nic więc dziwnego, że prawo izraelskie zaliczało kobietę do posiadłości jej męża na równi z pozostałymi składnikami jego dobytku (Wj 20,17; Pwt 5,21)¹⁰³.

Pozycja przyznawana kobiecie przez społeczność była — z każdego punktu widzenia — podrzędna. Wzmocniała się ona nieco przez zawarcie małżeństwa. Kobieta, która wyszła za mąż, stawała się kimś; niezależnie od swego pochodzenia godność otrzymywała od męża. Małżeństwo ją nobilitowało. O wiele bardziej czyniło to macierzyństwo. Liczne potomstwo, szczególnie synowie, uważane było jako znak Bożego błogosławieństwa (Rdz 24,60). Niestety, przesadna troska o liczne potomstwo odbijała się niekiedy negatywnie na społecznej pozycji kobiety. Zjawisko poligamii i konkubinatów obniżało autorytet matki. To samo trzeba powiedzieć o stosowanej praktyce oddalania żony przez list rozwodowy (Pwt 24,1-4).

W tym kontekście staje się zrozumiałym, dlaczego obok ojca nakaz szacunku obejmuje również matkę, która była niejednokrotnie narażona na lekceważenie (por. Pwt 24,3). Dlatego *czwarte przykazanie* przypomina doros-

⁹⁹ Por. M. Filipiak, *Problematyka społeczna w Biblii*, Warszawa 1985, s. 150-151.

¹⁰⁰ H. Schüngel-Straumann, *Il comandamento...*, art. cyt., s. 49.

¹⁰¹ Jeszcze w czasach Nowego Testamentu owa więź rodzinna była tak silna, że widzimy ojców rodzin, którzy nawróciwszy się na chrześcijaństwo, pociągali za sobą *cały swój dom* (J 4,53; Dz 16,34; 18,8).

¹⁰² Por. M. Filipiak, *Problematyka społeczna w Biblii...*, dz. cyt., s. 146.

¹⁰³ Por. H. Baltensweiler, *Il matrimonio nel Nuovo Testamento*, Brescia 1981, s. 29-31; A. Oepke, *γύνη*, TWNT I 781.

łym synom, że należy przyznać rodzicom miejsce, które im przysługuje w rodzinie i we wspólnocie. Ojciec i matka zajmują określoną pozycję w rodzinie, którą zawdzięczają temu, iż to właśnie oni przekazują życie — absolutnie największe dobro. Dlatego w przykazaniu wymienia się i ojca i matkę: oboje przekazali życie, oboje powinni być czczeni, czyli słowami i czynami trzeba przyznać przysługujące im z tego tytułu miejsce w społeczności¹⁰⁴.

1.4. Motywacja obowiązku czci ojca i matki

Jak już na to wskazano, motywacje nakazu czci rodziców nieznacznie różnią się między sobą. Redakcja Dekalogu w Księdze Wyjścia zawiera motywację krótszą: *abyś długo żył na ziemi, którą Pan, Bóg twój, da tobie* (20,12). Jest rzeczą charakterystyczną, że motywacja *czwartego przykazania* zawiera obietnicę nagrody. Obietnica ta dotyczy długiego życia i łączącego się z tym trwałego posiadania ziemi danej przez Jahwe.

Werset zawierający obietnicę w przekładzie dosłownym brzmi następująco: *aby były długimi (ja'arikûn) dni twoje na ziemi, którą Jahwe, Bóg twój, daje tobie*. Forma *ja'arikûn* pochodzi od rdzenia 'rk i jest 3 osobą liczby mnogiej futurum *hiġil*. Wyrażenie: *aby były długimi dni twoje* oznacza, aby długi był okres, czas twego życia. Warto więc zastanowić się, w jaki sposób okazywanie czci rodzicom może się przyczyniać do uczynienia długim swego życia?

Jak już zaznaczono, rodzina izraelska była rodziną wielopokoleniową. Ojciec rodziny żył pośrodku przynajmniej dwóch pokoleń, czyli pośród swoich dzieci i swoich, będących w podeszłym wieku rodziców. Przykazanie nakazujące cześć rodzicom zawiera samo w sobie głęboką mądrość. Ojciec rodziny, który przestrzega przykazania, poprzez swój przykład przyczynia się do tego, aby i jego dzieci przestrzegały tego przykazania, gdy on sam będzie już stary. Zatem w jego własnym interesie leży przestrzeganie przykazania i przekazywanie go potomnym. Troszcząc się o przyszłość własnych rodziców, troszczy się nie tylko o własną przeszłość, lecz także o przyszłość swych dzieci i następnych pokoleń, a w konsekwencji troszczy się o przyszłość kraju. Nic więc dziwnego, że temu, kto zachowuje przykazania czci rodziców obiecano jest długie życie na ziemi¹⁰⁵.

Pełnia życia może być przeżywana przez Izraelitę jedynie we własnej ziemi, w ziemi obiecanej, którą on rozpoznaje jako daną przez Boga. Zachowywanie *czwartego przykazania* gwarantuje stabilizację w kraju, pełne dobrobytu życie w ojczyźnie, gdyż życie poza własną ziemią nie jest pełnym życiem, lecz jedynie niewolą, służbą, wygnaniem¹⁰⁶.

Warto zauważyć, że polski termin *ziemia* może służyć dla oddania dwóch rzeczowników hebrajskich: 'ādāmāh i 'eres. W nakazie czci rodziców znajduje się termin 'ādāmāh. Te dwa rzeczowniki, z których pierwszy występuje w księgach Starego Testamentu 225 razy, drugi zaś plasuje się na czwartym miejscu w częstotliwości występowania (2504 razy), posiadają bardzo zbliżone znaczenie, tak że Septuaginta nie czyniąc żadnej różnicy między nimi, oddaje je jednym terminem γῆ¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Por. H. Schüngel-Straumann, *Il comandamento...*, art. cyt., s. 50.

¹⁰⁵ Por. H. Schüngel-Straumann, *Il comandamento...*, art. cyt., s. 50-51.

¹⁰⁶ Por. M. Filipiak, *Problematyka społeczna w Biblii...*, dz. cyt., s. 172-173.

¹⁰⁷ Por. H. Sasse, γῆ, TWNT I 676-680.

Podczas gdy rzeczownik *'ereš* najogólniej biorąc oznacza ziemię, kraj rozumiany jako jednostka geograficzna lub polityczna, to rzeczownik *'ādāmāh* odzwierciedla sposób wyrażania się bardziej starożytny. Pierwotnie dla nomadów obietnica ziemi wyrażała się nie tyle w jakiejś krainie geograficznej lub politycznej, lecz po prostu w posiadaniu jakiegoś kawałka roli uprawnej. Takie też jest znaczenie słowa *'ādāmāh* — ziemia uprawna, rola, w przeciwstawieniu do stepu i pustyni¹⁰⁸. Użycie tego właśnie terminu w *czwartym przykazaniu Dekalogu* może wskazywać na jego starożytny, nomadyczny rodowód.

Dla człowieka starożytnego, który żył na łonie natury, ziemia jest macierzyńskim łonem dla wszelkiej żyjącej istoty. Wyłaniają się z niej rośliny, zwierzęta i ludzie aby ostatecznie do niej też powrócić¹⁰⁹.

Jeśli chodzi o teologiczne zastosowanie terminu *'ādāmāh* na uwagę zasługują wyrażenia: *ziemia święta* (Wj 3,5; Za 2,16), *ziemia Jahwe* (Iz 14,2) oraz formuła mówiąca o ziemi, którą Bóg przyrzekł ojcom i którą daje Izraelowi. Właśnie krótsze lub dłuższe ujęcie tej formuły oprócz omawianych przez nas tekstów Wj 20,12 i Pwt 5,16 występuje w wielu jeszcze innych miejscach: Lb 11,12; 32,11; Pwt 4,10.40; 7,13; 11,9.21; 12,1.19; 21,1; 25,15; 28,11; 30,20; 31,20; 1 Krl 8,34.40; 14,15; 2 Krl 21,8; 2 Krn 7,20). Tej pozytywnej formule przeciwstawiona jest formuła negatywna, zawierająca groźbę usunięcia z ziemi (Pwt 28,21.63; Joz 23,13.15; 1 Krl 9,7; 13,34).

Jako część stworzenia, ziemia stanowi własność Jahwe. Stąd dla Izraelity ziemia jest darem Boga, stanowi dobro w najpełniejszym znaczeniu słowa. Wydobywając pełniejsze znaczenie terminu *ziemia* w sformułowaniu *czwartego przykazania*, należy mieć na uwadze, że ziemia stanowi bardzo istotny element obietnicy danej Abrahamowi i jego potomstwu (Rdz 12,1-3; 17,1-8)¹¹⁰.

Obietnica ta była wielokrotnie ponawiana (Rdz 13,15.17; 15,18; 24,7; 28,13-14; 35,12; 48,4; 50,24; Wj 6,4) i stanowiła decydujący czynnik w poczynaniach patriarchów, którzy czując się przybyszami na nowej ziemi, odkrywali jednak na niej podstawy swego duchowego dziedzictwa, w związku z objawieniami się Boga (Rdz 18; 26,12-25; 28,19-22)¹¹¹. Dawna obietnica otrzymania ziemi podtrzymywała nadzieję na lepszy los podczas pobytu w *domu niewoli*. Naród wybrany lepiej mógł docenić wielkość Bożego daru, gdyż wcześniej doświadczył niewoli, niedostatku oraz trudności wędrówki przez pustynię.

Bardzo ważnym etapem w realizacji tej obietnicy było przyrzeczenie ziemi całemu narodowi (Pwt 30,3-5). Perspektywa objęcia ziemi *wydawała się czasami niemożliwa do spełnienia* (Lb 13-14), lecz mimo to ziściła się (Lb 14,7). Izrael przejął ziemię zasobną (Sdz 18,10) ze wszystkim co w niej było. Wtedy jeszcze głębiej zrozumiał, że jest ona darem (Joz 24,13), potwierdzeniem Bożej łaskawości i widowym znakiem przymierza¹¹². W deuteronomistycznym dziele historycznym obietnice dane patriarchom zostały zogniskowane właśnie na idei ziemi. Ziemia jest niezbędna dla przetrwania; jej utrata stanowi śmiertelną

¹⁰⁸ Por. H.H. Schmid, *'adama*, Mensch, THAT I 57-60.

¹⁰⁹ Por. M. Lurker, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, Poznań 1989, s. 278.

¹¹⁰ Por. G. von Rad, *Teologia Starego Testamentu...*, dz. cyt., s. 137-141.

¹¹¹ Por. G. Becquet, *Ziemia*, STB 1129-1130.

¹¹² Por. W. Chrostowski, *Ziemia Izraela w ekonomii zbawienia i świadomości żydowskiej*,

groźbę dla istnienia Izraela. Formuła *ziemia, którą Jahwe przysiągł dać ojcom* (Pwt 18,35; 6,10; 18,23; 8,1; 10,11 itd) powtarza się jako reminiscencja przeszłości i wyzwanie na przyszłość (...). Izrael to szczególna częśćka ziemi, przeznaczona dla Abrahama i jego potomstwa z myślą o duchowym dobru ludzkości. Obietnica ziemi jest niczym niezasłużonym darem Boga (Pwt 1,36)¹¹³.

Najkrócej ujmując cały problem można powiedzieć, że ziemia obiecana stanowiła własność Jahwe, a Izrael był jedynie jej dziedzicem¹¹⁴. Odnosząc wszystkie powyższe spostrzeżenia do sformułowania przykazania czci ojca i matki, należy mocno podkreślić związek zachodzący między rodziną a tak pojmowaną ziemią.

Ojciec i matka nie tylko bowiem przekazują dzieciom biologiczne życie, ale także przekazują swym dzieciom ziemię. Jawi się ona zatem jako dar Boży nie tylko dany całemu narodowi czy nawet pokoleniu. Ziemia jest darem danym konkretnej rodzinie, z którego to daru nie można zrezygnować według własnego upodobania¹¹⁵.

Niezwycie wymowne świadectwo znajdujemy w postanowieniu zawartym w Księdze Kapłańskiej: *Nie wolno sprzedawać ziemi na zawsze, bo ziemia należy do Mnie, a wy jesteście u Mnie przybyszami i osadnikami* (25,23). Używając zatem współczesnego wyrażenia, można by powiedzieć, że Izraelita otrzymywał ziemię w dzierżawę. W takim kontekście ziemia jawi się nie tylko jako dar, lecz przede wszystkim jako zadanie. Ziemia jest darowana ludowi, by jej strzegł, uprawiał, ulepszał, a w końcu przekazywał potomkom¹¹⁶.

To tak ważne dobro, jakim jest ziemia, jest zatem jak najściślej powiązane z rodzicami, którzy przekazują nie tylko życie, lecz są także nosicielami tradycji pojmowanej w najszerszym znaczeniu tego terminu. Ojciec i matka przekazując ziemię, wraz z nią przekazują także tradycję religijną¹¹⁷.

2. Specyfika nakazu w Pwt 5,16

Po dokonaniu egzegezy wersetu Wj 20,12 zajmiemy się analizą egzegetyczną wersetu Pwt 5,16, który w języku hebrajskim brzmi następująco *'et -'ābikā w'e't-'immekā ka'āšer šiwwekā*¹¹⁸ *jāhwe 'ēlōheka lema'can ja'arikūn jāmekā ūlema'can jītab lāk 'al hā'ādāmāh*¹¹⁹ *'āšer -jāhwe 'ēlōhekā nōtēn lāk*.

W tłumaczeniu polskim znaczenie wyżej wymienionego wersetu jest takie: *Czcij twego ojca i swoją matkę jak nakazał ci Jahwe Bóg twój, abyś żył długo i aby wiodło ci się dobrze na ziemi, którą Jahwe Bóg twój, dał tobie*.

Ponieważ redakcja *czwartego przykazania* w Pwt 5,16 posiada podstawowe pojęcia identyczne z wersetem Wj 20,12, a te zostały omówione wyżej, dlatego

¹¹³ Por. tamże, s. 68.

¹¹⁴ Por. H. Langkammer, *Słownik biblijny...*, dz. cyt., s. 166.

¹¹⁵ Por. H. Schüngel-Straumann, *Il comandamento...*, art. cyt., s. 52.

¹¹⁶ Mając to na uwadze, zrozumiałym się staje postępowanie Nabota, który nie chce oddać za żadną cenę na własność Achabowi swej winnicy. Znamienna jest jego odpowiedź dana Achabowi: *Niech mnie broni Pan przed tym, bym miał ci oddać dziedzictwo mych przodków* (1 Krl 21,3).

¹¹⁷ Por. H. Schüngel-Straumann, *Il comandamento...*, art. cyt., s. 52.

¹¹⁸ Nieliczne rękopisy Septuaginty opuszczają zaimek osobowy *σοι* (*ci*).

¹¹⁹ LXX^A ma lekcje: *μακροχρόνιος γένη; LXX^B zaś: μακροχρόσιοι ἦτε*. TM od strony krytyki tekstu nie budzi wątpliwości.

analizę wersetu Pwt 5,16 ograniczymy do tych fragmentów, które stanowią jego specyfikę.

Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na redakcyjne dodatki *jak ci nakazał Pan, Bóg twój i aby ci się dobrze powodziło*.

W pierwszym sformułowaniu kluczowym terminem jest czasownik *nakazał*, który jest przekładem hebrajskiego czasownika *šwh*. Jest rzeczą charakterystyczną, że w wyrażeniu: *jak ci nakazał Pan, Bóg twój* czasownik występuje w formie *piel*, która wskazuje na *intensywność, stanowczość nakazywania*. Należy zaznaczyć, że w tej formie czasownik *šwh* występuje w zdecydowanej większości (485 razy). Dla pełności obrazu warto dodać, że oprócz formy *piel* używana bywa tylko forma *pual*, lecz jedynie 9 razy. Ponadto język hebrajski zna rzeczownik wywodzący się z rdzenia *šwh* — *mišwah* oznaczający: *nakaz, przykazanie*. Rzeczownik ten również należy do stosunkowo często pojawiających się w Starym Testamencie.

Dla interpretacji wersetu Pwt 5,16 istotne znaczenie posiada fakt, że zarówno czasownik jak i rzeczownik są bardzo często używane, zarówno w samej księdze Powtórzonego Prawa jak w tak zwanej literaturze deuteronomistycznej¹²⁰.

Czasownik *šwh* wskazuje na specyficzną formę wypowiedzania się, chodzi o wypowiedź, w której wyższy nakazuje coś komuś niższemu, swemu podwładnemu. Tymi, którzy nakazują mogą być: król (Rdz 12,20; Wj 1,22; 1 Sm 18,22; 21,3; 2 Sm 4,12; 9,11; 21,14; 1 Krl 2,43.46; 22,31; 2 Krl 17,27; 22,12; Jr 36,26; 37,21; 39,11; Ezd 4,3; Ne 5,14; Est 3,2), przywódca pokolenia lub głowa rodu (Rdz 18,19; 50,16; 1 Sm 17,20; Jr 35,6nn), matki (Rdz 18,19; Rt 3,6), bracia (1 Sm 20,29), zwierzchnicy ludu (Joz 1,10; 3,3; 6,10; 8,4; 10,27; 2 Sm 11,19), kapłani (Kpl 13,54). Natomiast *niższymi*, czyli tymi, którzy otrzymują nakazy są: słudzy (Rdz 32,18.20; 1 Sm 18,22), dzieci, żołnierze¹²¹.

Oprócz wyżej wymienionych kategorii ludzi, którzy nakazują, należy wskazać także na Boga, do którego ten czasownik odnosi się w sposób szczególny. Jest rzeczą znamioną, że w Pięcioksięgu czasownik *šwh* jest często odnoszony do Boga. Adresatami, gdy Bóg nakazuje, są: Izraelici i ich przywódca Mojżesz (Pięcioksiąg), prorocy (Jr 14,14), kapłani (Ez 9,11), obce narody (Iz 10,6; Jr 50,21) i aniołowie Jahwe (Ps 91,11). Co więcej, w niektórych wersetach czasownik *šwh* przybiera inny odcień, podkreśla charakter stwórczy słowa Jahwe (Iz 5,6; 45,12; Ps 33,9; 78,23; 148,5). W tekście Pwt 5,16 termin *šwh* przybiera więc znaczenie religijne, a tym samym akcentuje powagę nakazu czci ojca i matki.

W kontekście Księgi Powtórzonego Prawa formuła: *Jak ci nakazał Pan* oprócz przypomnienia autorytetu Boga stojącego za nakazem: *Czczij ojca i matkę* pełni ponadto jeszcze inną funkcję. Formuła: *Jak ci nakazał Pan, Bóg twój* nie stanowi jedynie zwykłego przypomnienia nakazu, lecz zawiera zachętę do przekazywania tego przykazania przyszłym pokoleniom, w ten sposób, aby rodzice byli odpowiedzialni nie tylko za przekazywanie życia, lecz również czuli

¹²⁰ Dla ilustracji warto podać, że czasownik *šwh* w formie *piel* używany jest w Pwt — 88 razy, Wj — 53 razy, Lb — 46 razy, Joz — 43 razy, Jr — 39 razy, Kpl — 33 razy, Rdz — 26 razy. Podobnie rzeczownik *mišwah* najczęściej występuje w Pwt — 43 razy. Ponadto w Ps — 26 razy (z czego aż 22 razy w Ps 119), 2 Krn — 19 razy, Ne — 14 razy; G. Liedke, *šwh pi, befehlen*, THAT II 531.

¹²¹ Por. G. Liedke, *šwh pi...*, art. cyt., s. 532-533.

się odpowiedzialni za wpojenie tego przykazania swemu potomstwu. Zatem adresat *czwartego przykazania* znajduje się pośrodku dwóch pokoleń. Jest on odpowiedzialny za pokolenie poprzednie, starsze, któremu winien okazywać szacunek i konkretną pomoc. Z drugiej strony jest on odpowiedzialny za przychodzące pokolenie, któremu ma przekazać nakazy, przykazania otrzymane od Boga. Troszcząc się o przyszłe pokolenie, troszczy się on równocześnie o własną przyszłość jak i o przyszłość kraju¹²².

Tę myśl wyraźnie wypowiada, charakterystyczna dla redakcji *czwartego przykazania* Dekalogu w Księdze Powtórzonego Prawa, formuła: *aby ci się powodziło*. Należy zapytać, jaką funkcję pełni ta wstawka w całości wersetu? Zestawiając i porównując wersety Wj 20,12 i Pwt 5,16 zauważamy, że formuła: *aby ci się dobrze powodziło* stanowi w Pwt 5,16 rozszerzenie motywacji nakazu: *Czcij swego ojca i swoją matkę*. W Wj 20,12 ta motywacja brzmi następująco: *abyś długo żył na ziemi*. Natomiast w Pwt 5,16 paralelna część wersetu jest poszerzona: *abyś długo żył i aby ci się dobrze powodziło na ziemi*. Jest rzeczą charakterystyczną, że Księga Powtórzonego Prawa podobnie sformułowaną obietnicę łączy z przestrzeganiem wszelkich przykazań: *Strzeż Jego praw i nakazów (...); by dobrze ci się wiodło (jītab) (...), byś przedłużył swe dni na ziemi, którą na zawsze daje ci Pan, Bóg twój* (Pwt 4,40).

Kluczowym terminem w tym wyrażeniu jest czasownik *jīb* oddany polskim zwrotem *dobrze się powodzi*. Z punktu widzenia gramatycznego *jītab* jest formą *Qal* w trzeciej osobie liczby pojedynczej rodzaju męskiego futurum. Słownik F. Zorella¹²³ podaje jako podstawowe znaczenie czasownika *jīb* — *bonus (-a, -um) est, fuit, fit*, natomiast w kontekście formuły z Pwt 5,16 oddaje go przez wyrażenie: *bene mihi, est, bona fortuna utor*.

Wywodzący się z tego samego rdzenia przymiotnik *ṭob* w zależności od kontekstu przybiera bardzo szeroki wachlarz znaczeń. Oprócz podstawowego znaczenia *dobry*, w przekładach oddaje się go przez: *przyjemny, miły, zadowolający, korzystny, prawidłowy, użyteczny, prawdziwy, wybitny, dzielny, przychylny, odpowiedni, łagodny, radosny*¹²⁴.

Aby właściwie zrozumieć sens wyrażenia: *aby ci się dobrze powodziło* należy pamiętać o okresie, w którym kształtowały się te teksty. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę, że wiara Biblii tego okresu nie zna jeszcze pełni życia po śmierci. Wprawdzie znany jest sheol jako miejsce przeznaczone dla zmarłych, lecz nie istnieje tam życie, nie ma też tam ani dostępu, ani też łączności z Bogiem. Według ówczesnych pojęć, życie w najpełniejszym sensie rozgrywa się na tej ziemi, nie zaś w zaświatach¹²⁵.

Ponadto należy zwrócić uwagę na kontekst, w jakim występuje forma czasownika *jītab*. Powyższa forma występuje 17 razy w tekście hebrajskim Starego Testamentu, z czego aż 8 razy w Księdze Powtórzonego Prawa. Analizując kontekst, bez trudu można zauważyć czysto świeckie zastosowanie czasownika *jītab* w następujących wersetach: Rdz 12,13; 40,14; Rt 3,1; 1 Sm 24,5;

¹²² Por. H. Schüngel-Straumann, *Il comandamento...*, art. cyt., s. 51.

¹²³ F. Zorell, *Lexicon hebraicum et aramaicum Veteris Testamenti*, Roma 1968, s. 309.

¹²⁴ Por. tamże, s. 281.

¹²⁵ Por. H. Schüngel-Straumann, *Il comandamento...*, art. cyt., s. 52-53.

2 Sm 18,4; Koh 7,3; Ne 2,5; Ne 2,5. Natomiast jest rzeczą znamioną, że we wszystkich fragmentach Księgi Powtórzonego Prawa, w których jawi się czasownik *jītab* (4,40; 5,16; 5,29; 6,3; 6,18; 12,25.28; 28,7) owo *aby ci się dobrze powodziło* występuje w wyraźnym kontekście religijnym i wiąże się z wiernością Bogu, z zachowaniem przykazań, przestrzeganiem przymierza. Owo *aby ci było dobrze, aby ci się dobrze powodziło*, jakkolwiek dotyczy spraw ziemskich i doczesnych, to jednak jest ono odpłatą i nagrodą otrzymaną od Boga za okazywaną Mu wierność: (...) *aby ci dobrze było i synom twoim po tobie, za to, że uczyniłeś, co słuszne jest w oczach Pana* (Pwt 12,25). Związek otrzymywanego dobra z wiernością Bogu bardzo mocno podkreślają dwa pozostałe teksty, w których występuje forma *jītab*: Jr 7,23; 42,6.

Wyciągając wnioski z egzegezy tekstów Wj 20,12 i Pwt 5,16 należy stwierdzić, że termin *kbd* (*czcić*) posiada również charakter religijny. Przykazanie czci ojca i matki stanowi integralny element Przymierza Synajskiego. Szacunek czci ojca i matki zakłada postawę praktyczną, jest realną, rzeczywistą troską o nich.

Sformułowanie nakazu posiada charakter apodyktyczny. Istotnymi motywami szacunku są: zrodzenie, wychowanie i przekazanie wartości życiowych.

Zachowanie przykazania czci ojca i matki jest zapowiedzią dobra dla każdego, kto je wypełnia.

III. REINTERPRETACJA NAKAZU CZCI W INNYCH KSIĘGACH STAREGO TESTAMENTU

Oprócz tekstów podstawowych zawierających nakaz czci ojca i matki w Starym Testamencie istnieją teksty, które pośrednio, w sposób uboczny, traktują o omawianym nakazie. Biorąc pod uwagę różnorodność wyrazów czci i szacunku można w sposób umowny dokonać klasyfikacji; wyróżnić teksty zawierające bądź pozytywne (3.1), bądź też negatywne (3.2) wyrazy czci oraz teksty, gdzie mowa jest o karach jakie przewidział prawodawca za brak okazania czci względem ojca i matki (3.3).

1. Przykłady pozytywne

Cześć rodziców w tekstach starotestamentalnych ma często stronę pozytywną, domagającą się słuchania ich, traktowania ze czcią, żywienia oraz łagodnego obchodzenia się z nimi¹²⁶. Już w najstarszej części Księgi Kapłańskiej, w *Prawie świętości*, zawarty jest przepis: *Będziecie mieć bojaźń przed matką i ojcem*¹²⁷ i *będziecie zachowywać moje szabaty. Ja jestem Jahwe, Bóg wasz* (19,3). Na oznaczenie szacunku prawodawca użył wyrażenia *tīrā'û*, wywodzącego się od pierwiastka słownego *jr'*, co oznacza tu nie tyle zwykły *lęk* (*strach*), ile raczej

¹²⁶ Por. M. Filipiak, *Czczij ojca twego i matkę swoją* (Wj 20,12, Pwt 5,16), RTK 28(1981), s. 6-7; E. Galibiaty, *Saggi di esegesi*, w: *Introduzione alla Bibbia*, II, 1, Pentateuco — Giosuè — Rut — 1-2 Samuele — 1-2 Re (red. T. Ballarini), Bologna 1974, s. 312.

¹²⁷ LXX, Syp, niektóre rękopisy Targ oraz Vlg zamieszczają ojca przed matką; por. jednak Kpł 21,2.

*poważanie, cześć i posłuszeństwo*¹²⁸. Zgodnie z Ml 3,5 istnieje ścisły związek między bojaźnią Bożą, a postępowaniem moralnym (por. Rdz 20,11; 42,18). S. Łach w oparciu o teksty paralelne traktujące o bojaźni Bożej przed świętym Przybytkiem (Kpł 19,30; 26,2) wyprowadza wniosek, że Kpł 19,3 prawodawca chciał podkreślić święty charakter ojca i matki, ich znaczenie w stwórczej mocy świętego Jahwe. Przez ten charakter powinni być oni dla swoich dzieci zastępcami Boga¹²⁹. Godnym zaakcentowania jest fakt, że w przeciwieństwie do Wj 20,12 i Pwt 27,3.47 oraz innych tekstów starotestamentalnych mówiących o ojcu i matce (por. Wj 21,17; Prz 20,20; 28,24), matka jest tu wymieniona przed ojcem. Być może prawodawcy chodziło tutaj o umocnienie autorytetu nadwyręzonego przez rozwody (por. Ml 2,10-16), jest też możliwe, że tekst stanowi świadectwo powolnego przekształcania się patriarchalnego charakteru rodziny po upadku królestwa izraelskiego¹³⁰. W tekście Kpł 19,32 zawarty jest izolowany przepis o szacunku dla starszych, umotywowany nie humanizmem, ale bojaźnią Bożą: *Przed siwizną wstaniesz, będziesz szanował oblicze starca, w ten sposób okażesz bojaźń Bożą. Ja jestem Jahwe*. Starość jest więc znakiem Bożego błogosławieństwa, synonimem wiedzy i mądrości. Dlatego ludzie starzy zasługują na szczególny szacunek. Szacunek ten jednak nie był zostawiony dla osobistego uznania każdego człowieka, ale był usankcjonowany prawem i motywowany religijnie¹³¹.

Autorzy biblijni wspominają okazjonalnie o zewnętrznych przejawach szacunku. Józef na wiadomość o chorobie ojca swego Jakuba wraz z synami przybył z Egiptu. Jakub *uściskał i ucałował* wnuków (Manasses i Efraima), Józef zaś *oddal mu pokłon twarzą do ziemi* (Rdz 48,12)¹³². W I Krl 19,20 Elizeusz będąc powołany przez proroka Eliasza zwraca się do niego z prośbą: *Pozwól mi ucałować mego ojca i moją matkę, abym potem poszedł za tobą*. Ten zaś odrzekł: *Idź i wracaj (...)* (w. 21). Młody Tobiasz wyruszając w drogę (do Medii) *ucałował ojca swego i matkę* (Tb 5,17).

Wyrazem szacunku względem ojca i matki jest troska dzieci o zabezpieczenie materialne. Patriarcha Józef w czasie powszechnego głodu, gdy przybyli bracia z Kanaanu, posyła ojcu swemu *dziesięć osłów, objuczonych najlepszymi plodami, oraz dziesięć oślic objuczonych zbożem, chlebem i żywnością* (Rdz 45,23). Po osiedleniu się zaś krewnych w Egipcie zaopatruje *swego ojca (...)* i całą rodzinę *swego ojca w żywność* (Rdz 47,11-12). Tobiasz — ojciec pozbawiony środków do życia (por. Tb 1,20) wysyła syna swego — Tobiasza w daleką podróż w celu odebrania zdeponowanego majątku w Gabaela w Raga, w Medii (Tb 4,2-20). Poleceniu temu towarzyszy ojcowskie pouczenie o szacunku względem matki

¹²⁸ Por. H.P. Stählin, jr' fürchten, THAT I 770-774; W. Kowalski, *Jahwe 'el-nōrā' w świetle Psalmów. Obraz Boga w Psalterzu*, StudTeol 3, s. 123.

¹²⁹ Por. S. Łach, *Księga Kapłańska, Wstęp — Przekład z oryginału — Komentarz — Ekskursy*, Poznań — Warszawa 1970, s. 237-238.

¹³⁰ Por. S. Łach, tamże, s. 238; C. Gancho, *madre*, EndB 4, 827-828.

¹³¹ Por. J. Kudasiewicz, *Starość i ludzie starzy w świetle Pisma świętego*, AK 2(1978), s. 194; M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, Lublin 1979, s. 274-275; H.W. Wolffa, *Antropologia dell'antico Testamento* (tłum. Antropologie des Alten Testaments), Brescia 1975², s. 233-236.

¹³² *Głęboki i pelen czci ukłon jest wyrazem wdzięczności za adopcję i błogosławieństwo* — cyt. BP³, 1, s. 85. Pokłon twarzą do ziemi jest zwykłą formą wyrażenia szacunku; por. Rdz 18,2; 19,1; 22,5; 23,7; 24,52; 33,6; 42,6; 43,26; Wj 4,31 itp.

(Tb 4,3). Młody Tobiasz chętnie podejmuje się powierzonej mu misji: (...) *Wszystko coś mi polecił ojciec, uczynię* (Tb 5,1). Charakterystyczna jest przy tym pełna wyrzutu wypowiedź matki Tobiasza Anny do swego męża: (...) *Po coś właściwie posłał moje dziecko? Czyż nie był on podporą naszą, będąc stale z nami* (Tb 5,18)¹³³. Może to świadczyć o tym, że już wcześniej, przed wyprawą, młody Tobiasz zapewniał na miarę własnych możliwości warunki materialne ojcu i matce (por. Tb 5,20). Szczęśliwy powrót młodzieńca wraz ze zdeponowanym majątkiem (Tb 10,10.15) w takim ujęciu byłby wyrazem stałej socjalnej troski, a zarazem szacunku, względem ojca i matki. Tekst Rt 4,15, gdzie mowa jest o kobietach, które w rozmowie z Noemi powiadały o nowonarodzonym Obedzie: *On będzie dla ciebie pociechą, będzie cię utrzymywał w twojej starości* (...), oraz inne teksty Starego Testamentu (np. Syr 3,8.12.18; por. Rdz 27,9) świadczą o tym, że wyrazem szacunku wobec ojca i matki jest ich utrzymanie materialne.

Poza sprawami natury materialnej, szacunek względem ojca i matki przejawia się w posłuszeństwie. Jakub (...) *usłuchał ojca i matki i udał się do Paddan — Aram, do Labana* (w celach matrymonialnych — Rdz 28,7). W tekście Lb 30,6 zawarty jest przepis, odnoszący się do składanych bez wiedzy ojca ślubów córki: *Jeśli ojciec sprzeciwi się, i to w dniu w którym dowiedział się (o ślubie), wtedy stają się nieważne wszelkie śluby i zobowiązania, które uczyniła. Jahwe nie poczyna jej tego za winę, ojciec bowiem okazał sprzeciw*. Wydaje się, że przepis ów jest świadomym nawiązaniem do Dekalogu, m.in. do przykazania szacunku ojca i matki¹³⁴. Córka przebywając w domu ojca (Lb 30,4) była odeń zależna, nawet w sprawach religijnych, dotyczących jej stosunku do Boga¹³⁵, a motywem tej zależności był szacunek.

Inny przykład posłuszeństwa dzieci wobec matki, ze względu na Prawo, w tym również jak się wydaje ze względu na przykazanie czci ojca i matki, spotykamy w opisie męczeństwa siedmiu braci i ich matki (2 Mch 7). Gdy bito ich biczami, gdyż król chciał ich zmusić, aby skosztowali wieprzowiny zakazanej przez Prawo (w.2), wzajemnie napominali się, aby mężnie złożyć życie (w.5). Godna podziwu była matka, która nawoływała do wytrwania w wierze: (...) *Synu, zlituj się nade mną! W łonie nosiłam cię przez dziewięć miesięcy, karmiłam cię mlekiem przez trzy lata, wyżywiłam cię i wychowałam aż do tych lat (...) Proszę cię synu (...) nie obawiaj się oprawcy (...)* (w. 27-29). Synowie Machabejscy usłuchali swej matki umierając w obronie ojczyistych praw (w. 37; por. w. 23.40)¹³⁶.

¹³³ Wulgata ma lekcję: (...) *baculum senectutis nostrae tulisti et transmisisti a nobis* [w numeracji Wulgaty 5,23 — podporą starości naszej (...)].

¹³⁴ Tekst Lb 30,6 mieści się w ramach tzw. przepisów prawnych (Lb 28-30) tradycji kapłańskiej, gdzie np. zarządzenia o ofiarach (Lb 28,1-30,1) wyraźnie nawiązują do przykazania o szabacie — Wj 20,8-11; por. BP³, 1, s. 270.

¹³⁵ Por. S. Łach, *Księga Liczb, Wstęp — Przekład z oryginału — Komentarz — Ekskursy*, Poznań — Warszawa 1970; P. Termes, *Obbedienza*, w: EndB 5, 188-189.

¹³⁶ Ostatni z braci już w czasie przemówienia matki, lub też po jej zakończeniu (por. F. Gryglewicz, *Księgi Machabejskie, Wstęp — Przekład z oryginału — Komentarz*, Poznań 1961, s. 308) powiedział, że jego decyzja nie uległa zmianie, gdyż jest posłuszny Prawu Mojżeszowemu (w. 30-35). Najmłodszego z braci spotkały najsrozsze tortury. Był on jednak *pelen ufności w Panu*, że wróci mu życie nowe (w. 39-40).

Szacunek wobec ojca wyraża się w trosce o jego dobre imię. W cytowanej już księdze Tobiasza Sara, córka Reguela, w modlitwie swej, pełnej cierpienia, wyznaje: *Ty wiesz Władco, że (...) nie splamilał mojego imienia, ani imienia mojego ojca* (3,14-15)¹³⁷. Imię może być synonimem sławy i szacunku (por. Lb 16,2); pozbawienie imienia znaczy tyle, co być pozbawionym wszelkiego znaczenia (por. Hi 30,8).

Wyrazem szacunku rodzicielskiego jest również *przykrycie nagości ojca: (...) Sem i Jafet wzięli płaszcz i trzymając na ramionach weszli tyłem do namiotu i przykryli nagość swego ojca; twarzy zaś swych nie odwracali, aby nie widzieć nagości swego ojca* (Rdz 9,23)¹³⁸.

Pozytywny przykład szeroko rozumianego szacunku zawiera 1 Krl 22,43, gdzie mowa jest o naśladowaniu przez Jozafata swego ojca Asy w dobrym postępowaniu: *We wszystkim postępował drogą Asy (...) i nie zbaczal z niej, czyniąc to co sprawiedliwe w oczach Jahwe* (por. 2 Krn 20,32)¹³⁹.

Po śmierci ojca lub matki wyrazem szacunku ze strony dzieci wobec zmarłych jest urządzenie pogrzebu i przestrzeganie określonego czasu żałoby. Młody Tobiasz zgodnie z życzeniem swego ojca, Tobiasza, pochował swą matkę obok ojca (por. Tb 14,9.12). Ostatnią posługę spełnił również wobec swego teścia Raguela, którym za życia opiekował się z należną mu czcią (Tb 14,13)¹⁴⁰. Patriarcha Józef przez siedem dni, zgodnie z panującym zwyczajem (por. 1 Sm 31,13; Jdt 16,24) obchodził żałobną uroczystość po swym ojcu. Kodeks deuteronomiczny przewidywał miesięczny okres żałoby dla branki wojennej, która przed zamążpójściem mogła *oplakiwać swego ojca i matkę* (Pwt 21,13). Początkiem żałoby było ścięcie włosów, obcięcie paznokci i zdjęcie ubrania branki (Pwt 21,10; por. Pwt 14,1), co ma odniesienie do zwyczaju rozrywania szat przez niewiasty starożytniej Arabii¹⁴¹.

Szacunek okazywany ojcu i matce jest źródłem błogosławieństwa. Sem i Jafet za czyn przykrycia nagości ojca zostali obdarzeni błogosławieństwem (Rdz 9,26-27). Posłuszeństwo Jakuba względem ojca i matki przynosi błogosławieństwo Boże (Rdz 28,6.20). On sam przed śmiercią błogosławi synom (Rdz 49), którzy mu wcześniej okazywali szacunek (por. Rdz 43,7.27; 44,30-32; 46,5).

U proroków spotykamy także pozytywne przykłady szacunku względem ojca i matki. Służą one zwykle jako obrazy mające na celu przedstawienie motywacji czci Boga¹⁴². Uczuciowy stosunek dziecka — wyznawcy wobec Boga

¹³⁷ Imię na starożytnym Wschodzie zwykle utożsamiano z osobą — por. A.S. van der Woude, *šēm Name*, THAT II 936-942; A.M. Besnard, *Le mystère du nom*, Paris 1962, s. 19-22; H. Bietenhard, *Nome*, DecbNT, 1092-1093.

¹³⁸ Ukazanie nagości u Hebrajczyków było zawsze rzeczą naganną (por. Kpl 20,11.17-21); por. S. Łach, *Księga Rodzaju, Wstęp — Przekład z oryginału — Komentarz*, Poznań 1962, s. 276. W Kpl 18,7 zakaz odkrywania nagości ojca i matki oznacza zakaz kazirodztwa — por. BP³, I, s. 194; BT³, s. 124.

¹³⁹ Po godziwym życiu dostąpił (Jozafat) spoczynku wraz ze swymi przodkami i *...został pogrzebany w mieście Dawidowym* (2 Krn 20,51; por. 2 Sm 2,32).

¹⁴⁰ Sam też po śmierci — zgodnie z tekstem Tb 14,1 — został otoczony czcią.

¹⁴¹ Por. E. Bertjole, *Die Stellung der Israeliten und der Juden zu den Fremden*, Freiburg 1896, s. 66.

¹⁴² J. Warzecha zwraca uwagę na to, że *dopiero w okresie prorockim pojawia się imię Ojciec w zastosowaniu do Jahwe* — cyt., *Ojcostwo Boga w Piśmie świętym*, Communio 1(1982), s. 35. Odnośnie do obrazu Boga — Ojca w 2 Sm 7,14 por. J. Łach, *Problematyka literacko-teologiczna ksiąg Samuela*, w: *Studia z biblistyki* (red. J. Łach), t. V, Warszawa 1990, s. 325-326.

— Ojca przedstawia tekst Iz 63,15-16: (...) *Gdzie twoja potęga? Gdzie poruszenie Twych uczuć? Miłosierdzia Twego nie powstrzymuj proszę: Boś Ty naszym Ojcem*¹⁴³. Po niewoli babilońskiej Malachiasz wypowiada słowa: *Syn powinien czcić ojca, a sługa swego pana. Lecz skoro ja jestem Ojcem, gdzież jest cześć moja? A skoro ja jestem Panem, gdzież jest szacunek dla mnie?* (1,6; por. Pwt 8,5-6; 10,18). Niekiedy obrazem służącym motywacji czci Boga jest matka: *Czyż może niewiasta zapomnieć o swym niemowlęciu, ta która kocha syna swego łona? A nawet gdyby ona zapomniała, ja nie zapomnę o tobie* (Iz 49,15). Na innym miejscu: *Będę was pocieszał jak własna matka* (66,13).

Literatura mądrościowa w swej refleksji pogłębi temat szacunku dla ludzi starszych, zwłaszcza ojca i matki poprzez pozytywne przykłady czci¹⁴⁴. *Synu mój, słuchaj napomnień ojca i nie odrzucaj nauk swej matki, gdyż one ci są wieńcem powabnym dla głowy i naszyjnikiem cennym dla szyi* — poucza autor Księgi Przysłów (1,8-9). Poddawanie się wychowaniu przez nauczanie ojca i matki nie powinno być dla dzieci ciężarem, ani posłuszeństwo względem nich wstydem, ale raczej zaszczytem i chlubą. *Strzeż nakazów ojca i nie gardź swą matką* — napomina autor natchniony Prz 6,20. W Prz 23,22 posłuszeństwo ojcu i matce jest motywowane faktem zrodzenia, powołania do życia (por. Syr 3,7). Ten istotny motyw szacunku dotyczy w równej mierze ojca i matki: *Z całego serca czcij swego ojca a boleści rodzicielki nie zapominaj. Pamiętaj, że oni cię zrodzili, a cóż im zwrócisz za to, co oni dali?* (Syr 7,27-28). Szacunek względem ojca i matki niesie ze sobą radość i wesele:

*Raduje się wielce ojciec sprawiedliwego,
kto zrodził mądrego, się cieszy;
niech się weseli twój ojciec i matka,
niech się unosi radością twoja rodzicielka*
(Prz 23,24-25)

Jeszcze wyraźniej, jak się wydaje, potrzebę szacunku ojca i matki podkreśla mędrzec Syracydes:

*Pan bowiem uczcił ojca przez dzieci,
a prawa matki nad synami utwierdził.
Kto czci ojca, zyskuje odpuszczenie grzechów,
a kto szanuje matkę, jakby skarby gromadził.
Kto czci ojca, radość mieć będzie u dzieci,
a w czasie modlitwy swej będzie wysłuchany.
Kto szanuje ojca, długo żyć będzie,
a kto posłuszny jest Panu, da wytchnienie swej matce.*
(3,2-6)

Jak wynika z wyżej cytowanego tekstu, jednym z przejawów pobożności jest poszanowanie ojca i matki. Kto czci, dostąpi wyjątkowej opieki i życzliwości Bożej; posiadzie szczęście ziemskie, będące owocem wspólnoty z Bogiem. Na uwagę zasługuje tu długowieczność (w. 6), szczególnie dar Boży udzielany

¹⁴³ Por. P. Termes, *Padre*, EndB 5, 338-342; P. Ternant, *Ojcowie — ojciec*, STB 622-624.

¹⁴⁴ Por. Syr. 6,34; Przy 10,27; 16,31; Ps 71,9; M. Ernst, *Eltern*, w: *Die Bibel von A-Z, Das aktuelle Lexikon zur Bibel*, Salzburg 1992, s. 170.

ludziom sprawiedliwym (por. Pwt 34,7; Joz 14,10; 1 Krl 3,14)¹⁴⁵. Zgodnie z Syr 23,14 samo wspomnienie ojca i matki chroni dziecko przed mowami nieobyczajnymi i wszelką nieprawością:

*Wspomnij na ojca i matkę swoją,
gdy będziesz razem z możnymi,
żebyś przypadkiem nie zapomniał się w ich obecności
i żebyś z przyzwyczajenia jakiegoś głupstwa nie popełnił:
bo wtedy wolałbyś nie być zrodzonym
lub przeklinalbyś dzień swego narodzenia*
(por. Syr 23,12-15).

W tekście Syr 25,4-6 podobnie jak w Kpł 19,32 szacunek wobec starszych jest przejawem mądrości i roztropności:

*Jak sąd przystoi siwym włosom,
tak starszym umieć doradzać.
Jak starcom przystoi mądrość,
tak tym, co mają poważanie — myśl i rada.
Więcem starców jest wielkie doświadczenie,
a chlubą ich bojaźń Pańska.*

Pozytywny przykład czci i szacunku wobec matki zawiera tekst Tb 4,3-4. W przemówieniu do syna Tobiasz wyraża swą wolę: *Czcij swoją matkę i nie zapominaj o niej przez wszystkie dni jej życia. Postępuj zgodnie z jej wolą i nie zasmucaj jej duszy żadnym czynem. Pomnij na nią, dziecko moje, gdyś przebywał w jej łonie.*

Młody Tobiasz ma otoczyć swą matkę serdeczną opieką, okazywać jej wdzięczność za wszystkie trudy związane z jego wychowaniem i urodzeniem. Motywem obrony matki było zapewne większe niebezpieczeństwo narażenia jego na lekceważenie niż to było możliwe w przypadku ojca¹⁴⁶.

Ogólnie należy stwierdzić, że Stary Testament zawiera wiele pozytywnych przykładów poszanowania ojca i matki. Szacunek dzieci wobec rodziców, w świetle cytowanych tekstów, zwłaszcza u Proroków, wyraża się we właściwie rozumianej bojaźni Bożej (w poważaniu, czci i posłuszeństwie). Szacunek zakłada przyjęcie zewnętrznych form wyrażania synowskich uczuć; w tym również gdy chodzi o stronę materialną — zapewnienie ojcu i matce środków do życia. Wyrazem szacunku jest troska o ich dobre imię, słuchanie napomnień, przykrycie ich wad, przyjęcie wskazówek i naśladowanie w dobrym postępowaniu. W przypadku śmierci (ojca lub matki) posłuszny syn lub córka winni urządzać godny pogrzeb wraz z zachowaniem przepisane go Prawem czasu żałoby. Szacunek okazany ojcu i matce przynosi opiekę i błogosławieństwo Boże. Literatura sapieneczna poszerza biblijną motywację nakazu czci ojca i matki o wymiar doczesny i wspólnotowy. Kto czci ojca i matkę dostępuje wszelkich dóbr i dobrodziejstw Bożych za życia na ziemi.

Wspólnota na równi z jednostką jest odpowiedzialna za przykazanie czci ojca i matki.

¹⁴⁵ Por. J. Kudasiewicz, *Starość i ludzie...*, art. cyt., s. 184-186; J. Schreiner, *Geburt und Tod in biblischer Sicht*, w: *Segen für die Völker, Gesammelte Schriften zur Entstehung und Theologie des Alten Testaments* (herausgegeben von E. Zenger), Würzburg 1987, s. 332-345.

¹⁴⁶ Por. M. Filipiak, *Czcij ojca...*, art. cyt., s. 7.

2. Przykłady negatywne

Oprócz przykładów pozytywnych czci ojca i matki, w Starym Testamencie istnieje szereg tekstów o wydźwięku pejoratywnym. Dotyczy to zwłaszcza niektórych przepisów prawodawstwa Mojżeszowego: *przeklęty, kto gardzi swoim ojcem lub matką (...). Przeklęty, kto obcuje cielesnie z żoną swego ojca, gdyż odkrywa płaszcz swojego ojca* (Pwt 27,16,20). Zakaz pogardzania ojcem i matką w pierwszym przekleństwie został wyrażony czasownikiem *qālal* jako przeciwstawienie wyrazu *kābbēd* (czcić). W Wj 21,17 i Kpł 20,9 powyższy zakaz jest wyrażony mocniej, w formie intensywnej — *Piel: m^eqallēl*. Drugie przekleństwo (Pwt 27,20) potępia cielesne obcowanie z żoną ojca, co zostało napiętnowane także w Pwt 22,30. Jest to aplikacja ogólnego zakazu lekceważenia ojca i matki¹⁴⁷. Zgodnie z tekstem 1 Sm 2,25 synowie Helego (...) *nie posłuchali napomnienia swego ojca (...)*, co stało się przyczyną ich zatrącenia.

Szczególny rodzaj braku szacunku wobec ojca i matki stanowi nierząd, zwłaszcza kazirodztwo. Występek córek Lota, które upoiły ojca swego winem a następnie z nim spały (Rdz 19,32-33) w świetle Kpł 18,7-8.29 zasługuje na potępienie: *Nie będziesz odslaniał nagości swojego ojca lub swojej matki. Nie będziesz odslaniał nagości swojej macochy, bo to jest nagość twego ojca (...). Każdy kto czyni jedną z tych obrzydliwości będzie wyłączony spośród swego ludu.* Sędziwy Jakub błogosławiąc przed śmiercią swych synów w następujących słowach zwraca się do Rubena: *Rubenie, synu mój pierworodny (...) nie będziesz już górował, bo wszedłeś do łoża twego Ojca, wchodząc zbeszczyliłeś moje łożo* (Rdz 49,4). Jest tu wyraźna aluzja do kazirodztwa Rubena z Bilhą, żoną Jakuba (por. Rdz 35,22). Również nierząd z siostrą matki lub z bratem własnego ojca zgodnie z Kpł 18,13-14 (por. Kpł 18,30; Syr 41,17) stanowi poważne wykroczenie przeciw szacunkowi rodzicielskiemu.

Pisma prorockie nawiązują do zagadnienia braku szacunku wobec ojca i matki. Ezechiel ubolewając nad grzechami Jerozolimy stwierdza, że w mieście tym (...) *znieważa się ojca i matkę (...) odkrywa się nagość ojca i zadaje gwałt tej która przechodzi okres miesięczny* (22,7.10; por. Kpł 18,7.19). Jeremiasz wypowiadając proroctwo przeciw Babilonowi stosuje metaforę o charakterze egzystencjalnym: *Bardzo zhańbiona wasza matka i okryta wstydem wasza rodzicielka. Będzie ona ostatnią wśród narodów (...)* (50,12). Micheasz opisując powszechną nieprawość wśród ludzi powiada, że *syn znieważa ojca, córka powstaje przeciw matce, synowa przeciw swej teściowej: nieprzyjaciółmi człowieka są jego domownicy* (7,6).

Literatura mądrościowa, zwłaszcza Księga Przysłów, dostarcza sentencji na temat braku szacunku ojca i matki. Wśród dwu zbiorów nauk mędrców i mądrości (10-24) jest przysłowie:

*Mądry syn radością ojca,
a matką gardzi syn głupi
(15,20).*

¹⁴⁷ Por. S. Łach, *Księga Powtórzonego Prawa...*, dz. cyt., s. 247; H. Langkammer, *Stary Testament odczytany na nowo — Jak rozumieć Pismo Święte*, 2, Lublin 1992, s. 212-213.

Na innym miejscu autor natchniony przestrzega:

*Temu, kto ojcu i matce zlorzeczy,
w noc ciemną lampa zagaśnie
(20,20).*

Stosunek do ojca i matki ma także podłoże materialne:

*Kto ojca lub matkę ograbia
mówiąc to nie grzech,
jest współnikiem zbrojcy
(28,24).*

Wśród nauk Agura widnieje następujące stwierdzenie:

*Jest plemię, co ojcu zlorzeczy,
i matce nie chce błogosławić
(30,11).*

Brak szacunku wobec ojca i matki zgodnie z Prz 19,26 wyrządza szkodę również hańbiącemu:

*Kto ojca znieważa
i matkę wypędza,
jest synem bezecnym, zhańbionym.*

W Księdze Syracha, podobnie jak w warstwach prawniczych Starego Testamentu, jawi się element przekleństwa, jakie spadnie na dzieci nie szanujące ojca i matki¹⁴⁸. Jak wynika z tekstu 3,9.12:

*Przekleństwo matki wywraca fundamenty (...)
Kto porzuca ojca swego, jest jak bluźnierca
a przeklęty przez Pana, kto pobudza do gniewu
swoją matkę.*

Syracydes podaje przy tym pośrednio uzasadnienie swoich wypowiedzi odnośnie przekleństwa:

*Nie przechwalaj się niesławą ojca,
albowiem hańba ojca nie jest dla ciebie chwałą
(...) matka w niesławie jest ujmą dla dzieci
(3,10-11).*

W podsumowaniu tego co zostało wyżej powiedziane można wyliczyć najważniejsze przejawy braku szacunku wobec ojca i matki. Są nimi: kazirodztwo i nierząd (gdy chodzi o innych krewnych), *odkrywanie nagości* ojca lub matki, lekceważenie i pogardzanie nimi, pobudzanie do gniewu swoim zachowaniem, grabież materialna i wszelka zniewaga.

Wypowiedzi negatywne o braku szacunku i czci ojca i matki, mają, jak się wydaje, na celu wyostrzenie wrażliwości na podstawowe problemy rodzinne: na miłość, wzajemne zrozumienie, zgodę i poszanowanie¹⁴⁹. Nie są to więc wzory do naśladowania, wręcz przeciwnie służą napiętnowaniu i są przedmiotem surowej oceny.

¹⁴⁸ Na temat prawnych skutków przekleństwa *publicznego* — z udziałem wspólnoty będzie jeszcze w pracy mowa.

¹⁴⁹ Por. R. Krawczyk, *Sprawy ludzkie w Biblii*, Siedlce 1986, s. 163-169.

3. Kary za brak okazywania czci

Brak okazywania czci i szacunku pociągał za sobą określone kary. Za bicie ojca lub matki, ich przeklinanie i inne ciężkie przestępstwa przeciw porządkowi rodzinnemu czekała najsurowsza kara¹⁵⁰: *Kto by uderzył swego ojca albo matkę winien być ukarany śmiercią (...). Kto by zlorzeczył ojcu albo matce winien być ukarany śmiercią* (Wj 21,15.17). Litera *waw* stojąca przez *'immô*, tj. *matkę swoją*, ma tu znaczenie hebrajskiego wyrazu *'ô* albo, jak to rozumieli tłumacze Septuaginty: *ἢ τὴν μητέρα*. Wielkość kary wskazuje na wielki szacunek jakimi otaczano ojca i matkę, gdyż są zastępcami Boga dla dzieci¹⁵¹. Zlorzeczenie ojcu i matce wyraża wszelkie niegodne z nimi postępowanie¹⁵².

Godnym uwagi jest fakt, że taka sama sankcja śmierci obowiązuje za występki przeciw ojcu i matce jak przeciw Bogu (por. Pwt 27,16; Mt 15,4). Czasownik *qālal* w znaczeniu *zlorzeczyć* odnosi się nie tylko do ojca i matki (por. Kpł 20,9; Prz 20,20; 30,11), Izraela (Pwt 23,5; Joz 24,9; Ne 13,2) i proroka (Jr 15,10) lecz także do Boga (Kpł 24,11.14-15; Iz 8,21)¹⁵³. Według Kpł 20,9: *Ktokolwiek by zlorzeczył ojcu lub matce, jego krew będzie na nim*. Autor biblijny nie podaje tu żadnych innych (zewnątrznych) argumentów za stosowaniem surowej kary śmierci. Sam fakt nieuszanowania pociąga karę¹⁵⁴. Waga przewinienia została podkreślona poprzez powtórzenie wyrażenia *zlorzeczył ojcu i matce*. Kara śmierci jest ujęta nie w formule archaiczej *môt jūmat*, ale w formule młodszej *dāmāw bô*, tzn. dosłownie *jego krew będzie na nim*. W kontekście bliższym (w.11b.12b.13b.16b) autor stosuje liczbę mnogą: *d^emêhem bâm* (*ich krew będzie na nich*). W ten sposób być może akcentuje personalny aspekt winy i odpowiedzialności.

Rozszerzony przepis o postępowaniu z nieposłusznym — i nieokazyjącym szacunku względem ojca i matki, zawiera tekst Pwt 21,18-21: *Jeśli ktoś będzie miał syna nieposłusznego i krnąbrnego, nie słuchającego upomnień ojca ani matki, tak że nawet po upomnieniu jest im nieposłuszny, ojciec i matka pochwyć go, zaprowadzą do bramy, do starszych miasta, i powiedzą starszym miasta: Oto nasz syn jest nieposłuszny i krnąbrny, nie słucha naszego upomnienia, oddaje się rozpuście i pijaństwu. Wtedy mężowie tego miasta będą kamienowali go, aż*

¹⁵⁰ Por. E.H. Mały, *Introduzione al Pentateuco*, GCB, s. 76-77.

¹⁵¹ Por. S. Łach, *Księga Wyjścia...*, art. cyt., s. 210.

¹⁵² Por. S. Łach, tamże, s. 211; T. Hergesel, *Rozumieć Biblię, Stary Testament — Jahwizm*, 1, Kraków 1990, s. 292-294.

¹⁵³ Por. Kpł 24,23; 2 Krl 2,24; Iz 8,21; Hi 3,1; F. Zorell, *Lexicon hebraicum et aramaicum Veteris Testamenti*, Roma 1968, s. 725.

¹⁵⁴ M. Filipiak twierdzi (*Czcij ojca...*, art. cyt. s. 6): *Kodeks deuteronomistyczny precyzuje, że prawo wykonania takiej śmierci należało do społeczności izraelskiej, a nie do samych rodziców; rodzice musieli w tej sprawie zwracać się do miejscowego sądu, czyli starszych miasta. Ponieważ ST nie wspomina nigdzie o fakcie wykonania tego prawa, było to prawo bardziej teoretyczne niż praktyczne. Jego celem było zaakcentowanie wielkości grzechu nieposłuszeństwa syna względem rodziców. Wydaje się jednak, iż na podstawie braku opisów wykonania tej kary w Starym Testamencie nie można wyciągnąć wniosku, że kary tej nigdy nie wykonano. W przypadku innych przewinień objętych sankcją kary śmierci tylko sporadycznie towarzyszy opis jej wykonania (por. Kpł 24,10-23).*

umrze. *Usuniesz zło spośród siebie, a cały Izrael, słysząc o tym, ułęknie się.* W porównaniu z wyrokiem jaki wydał Juda na swą synową Tamar (por. Rdz 38,24), przepis deuteronomisty o karze śmierci upartego syna jest znacznie młodszy. Ojciec rodziny nie ma już jurysdykcji nad członkami swojej rodziny. Musi udać się do miejscowego sądu, a więc do starszych miasta w celu złożenia skargi, przy czym matka może na równi z ojcem dokonać zaskarżenia własnego dziecka. S. Łach wskazuje na różność procedury sądowej w przypadku krnąbrnego dziecka, w stosunku do procedur innych wykroczeń¹⁵⁵. Nie trzeba tu było np. dwóch lub trzech świadków, gdyż natura tego oskarżenia wykluczała niebezpieczeństwo fałszywego oskarżenia, spowodowanego nienawiścią osobistą. Ojciec i matka nie byli obecni przy wykonaniu wyroku śmierci własnych dzieci (m.in. dlatego, że nie mieli bezwzględnych praw życia i śmierci).

Prawo wymierzania tak surowej kary należało do społeczności Izraelskiej, która chroniła ustanowiony przez Boga porządek rodzinny. Stąd zapewne Prawo przewidziało karę śmierci w stosunku do osób uprawiających nierząd: *Ktokolwiek obcuje cielesnie z żoną swego ojca, odsłania nagość swego ojca: będą ukarani śmiercią oboje, sami tę śmierć na siebie ściągą (Kpł 20,11)*¹⁵⁶. Podobnie przepis z Pwt 22,21 traktuje o karze śmierci (przez ukamieniowanie) nierządnej kobiety, bo (...) *uprawiała nierząd w domu swego ojca.* W Kpł 21,9 powiedziane jest: *Jeżeli córka kapłana bezcześci się nierządem, bezcześci (hańbi) przez to swego ojca. Będzie spalona w ogniu* (por. Kpł 18,7).

Szczególnym rodzajem kary wobec dzieci nie szanujących ojca lub matki, było publiczne wypowiedzenie wzmiankowanego już przekleństwa (Pwt 27,16.20). Zwykle towarzyszyła temu zbiorowa aklamacja: *Przeklęty kto obcuje z siostrą, córką swego ojca albo córką swojej matki. A cały lud odpowie. Amen* (Pwt 27,22; por. Pwt 27,16.20)¹⁵⁷. Przekleństwo w Starym Testamencie nie było zwykłym życzeniem; ściągało na siebie konkretne sankcje natury prawno-moralnej (por. Kpł 26,14-17; Pwt 28,15-68; Wj 23,21). Przekleństwo jest zazwyczaj odrzuceniem i wykluczeniem (por. 2 Krl 17,17-23; 21,10-15)¹⁵⁸.

Mędrcy biblijni nauczają, że brak szacunku dla ojca i matki wymaga potępienia i najwyższej kary:

*Oko, co ojca wyśmiewa i gardzi
postuchem dla matki*

¹⁵⁵ Por. S. Łach, *Księga Powtórzonego Prawa...*, dz. cyt., s. 219.

¹⁵⁶ *Kodeks Hammurabiego* paragraf 157 skazywał na najcięższą karę śmierci, jaką było spalenie obu kazirodców syna i matki dopuszczających się tego występku po śmierci ojca i matki (...). Także w państwie Hatti kazirodztwo w pierwszym stopniu prostego pokrewieństwa było zakazane i określane jako hurkel, tj. coś strasznego, za co wymierzano karę śmierci — cyt. S. Łach, *Księga Kapłańska...*, dz. cyt., s. 223.

¹⁵⁷ *Nierząd z żoną swego ojca hańbi wprost ojca; podobnie nierząd z siostrą ze względu na to, że jest córką swego ojca albo córką swojej matki, jest wyrazem braku czci ojca i matki.*

¹⁵⁸ Przekleństwo w świetle starotestamentalnych tekstów nie jest nigdy absolutne (por. Oz 2,8.11,16; Iz 6,13); por. F. B. Gerrtzen, *Maledizione*, EndB 4, 867.

*niech kruki nad rzeką wydziobią,
lub niech je zjedzą orłęta*
(Prz 30,17).

Zwłoki pozostawione na widok publiczny i nie pochowane, były oznaką najcięższej winy (por. Pwt 21,22-23). Przeszłości wobec ojca i matki zasługują na śmierć haniebną.

Na podstawie przytoczonych powyżej tekstów zawierających pozytywne i negatywne przykłady szacunku dzieci względem ojca i matki oraz kar za brak okazywania im należynej czci trzeba stwierdzić, że teksty te uzupełniają, poszerzają i ilustrują przykazanie czci rodziców. Zachowanie przykazania czci ojca i matki niesie ze sobą błogosławieństwo Boże, łamanie go przekleństwo. Szacunek, cześć i posłuszeństwo obowiązują w równie mierze w stosunku do ojca jak i matki. Wszelkie przejawy nieuszanowania najbliższych krewnych, jakimi są ojciec i matka, w Starym Testamencie rozumiano jako krzywdę wyrządzoną sobie samemu. Surowe kary za nieposłuszeństwo nie są oznaką zawiści i zemsty, mają raczej charakter odstrasżający i wychowawczy. W niektórych tekstach, zwłaszcza u proroków, jawi się myśl o czci i szacunku ojcostwa duchowego.

Wyciągając wnioski z niniejszego artykułu pracy należy stwierdzić, że tzw. *siedliskiem życiowym* przykazania czci ojca i matki jest Przymierze Synajskie. Teksty późniejsze, zwłaszcza z tradycji mądrościowej stanowią reinterpretację księgi Wj 20,12 i Pwt 15,16. Nakaz czci, szacunku ojca i matki z jednej strony nie jest wyłączną domeną narodu wybranego, z drugiej zaś strony zawiera cechy oryginalne, zwłaszcza gdy chodzi o istotną motywację szacunku, jaką jest miłość do Boga i bliźniego. Analizowane teksty dowodzą, że wypełnieniu Prawa — w tym również omawianego przykazania — towarzyszy spełnianie się Bożych obietnic.

Religijny charakter nakazu: *czcij ojca twego i matkę swoją* potwierdza kontekst bliższy i dalszy; struktura formalna i treściowa Dekalogu. Wypełnienie przykazania czci i szacunku wobec najbliższych krewnych, jakimi są ojciec i matka, znajduje wielorakie formy i jest nieograniczone wiekiem (czczących) i czasem (również po śmierci ojca i matki). Szereg starotestamentalnych tekstów dowodzi wielkiej godności ojca i matki, zrównanych stanem rodzicielskim, a jednocześnie zróżnicowanych, gdy chodzi o spełnianie specyficznych funkcji w rodzinie. Chociaż ojciec jest *panem domu*, to nie jest władcą absolutnym i na równi z matką doznaje szacunku ze strony swoich dzieci. Cześć i szacunek okazywany ojcu i matce przynosi błogosławieństwo Boże, brak zaś przekleństwo, także w wymiarze doczesnym.

ZAKOŃCZENIE

Zadaniem niniejszego artykułu była analiza treści teologicznej przykazania *Czczij ojca twego i matkę swoją* w kontekście Przymierza Synajskiego. W tym celu zostały przeanalizowane wersje tego przykazania zawarte w Dekalogu, a następnie wszystkie teksty Starego Testamentu traktujące o tym przykazaniu lub nawiązujące do niego.

W artykule starano się ukazać rozwój doktryny, a poszczególne części i w nich punkty były kolejnymi etapami analizowania i pogłębiania treści tejże doktryny.

Wstępnie stwierdzono, że nakaz czci ojca i matki jest tematem wspólnym w literaturze światowej, w tym również Starożytnego Wschodu. Niektóre Prawa pozabiblijne (np. Kodeks Hammurabiego) cechuje radykalizm, czego wyrazem są surowe kary (w tym cielesne — np. obcięcie rąk), za brak szacunku wobec ojca i matki. W porównaniu jednak z Prawem Starego Testamentu, które przewidywało za najcięższe przewinienia wobec rodziców karę śmierci, Prawa pozabiblijne wydają się mieć charakter łagodniejszy i ograniczony.

W Starym Testamencie istnieją dwie różne wersje przykazania czci ojca i matki (Wj 20,12; Pwt 5,16). Formuła literacka nakazu w Pwt 5,16 jest dłuższa niż w Wj 20,12 bowiem brzmi: (...) *jak ci nakazał Pan, Bóg twój* oraz (...) *aby ci się dobrze powodziło* — zawiera jednak podobną motywację: *dlugiego i pomyślnego życia*.

Siedliskiem życiowym przykazania czci ojca i matki jest Przymierze Synajskie; kontekstem najbliższym — Dekalog, jako odrębna jednostka literacka.

Obie wersje przykazania czci ojca i matki, w odróżnieniu od innych sformułowań biblijnych i pozabiblijnych, nie są wprost obwarowane karami, nie stanowią więc kodeksu prawnego. Są to pouczenia dotyczące woli Bożej, a ich dobrowolne zachowanie jest wyrazem wdzięczności za rozumiane szeroko wybawienie i wszelkie dobrodziejstwa.

Egzegeza tekstów Wj 20,12 i Pwt 5,16 wykazała szeroki wachlarz znaczeniowy terminów *'āb* (ojciec), *'ēm* (matka), *kābôd* (cześć, chwala, szacunek, posłuszeństwo). Rzeczownik *kābôd* oprócz tego, że jest rozumiany w znaczeniu fizycznym: ciężar, waga, masa, substancja, siła, mnogość, mnóstwo. Służy również do określenia relacji międzyludzkich, a także wyraża należną cześć Bogu.

Z przeprowadzonych badań semantyczno-egzegetycznych wynika, że nakaz *czcij* w Wj 20,12 i Pwt 5,16 ma charakter religijny. Chociaż przykazania Dekalogu zostały sformułowane w formie apodyktycznej, nakaz czci ojca i matki zawiera w sobie elementy osobiste, personalne (np. forma *ty*).

Analizowane teksty dowiodły, że wypełnieniu Prawa towarzyszy spełnienie się obietnic Bożych.

Nakaz czci ojca i matki zakłada postawę praktyczną, jest wymogiem realnej troski o nich. Motywem, który powinien skłaniać do okazywania szacunku jest zrodzenie i wychowanie.

**„DIE EHRE DES VATERS UND DER MUTTER”
IM KONTEXT DES SINAISCHEN BUND**

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel enthält die Analyse der literarischer Probleme, die Exegese grundsätzlicher Ausdrücke, die die Ehre des Vaters und der Mutter bestimmen und die neue Interpretation des Gebots der Ehre in anderen Büchern des Alten Testaments.

Die literarische Probleme betreffen das Gebot der Ehre der Mutter und des Vaters in ausserbiblischer Literatur und den Zusammenhang mit dem Biblevers Ex 20,12; Dtn 5,16.

Die Exegese grundsätzlicher Ausdrücke, die die Ehre des Vaters und der Mutter bestimmen, betreffen die Texte Ex 20,12; Dtn 5,16.

Die neue Interpretation des Gebots der Ehre in den anderen Büchern des Alten Testaments, zeigt die positiven und negativen Beispiele und Strafen für den Mangel an Ehrebezeichnung.